

İMADƏDDİN NƏSİMİ

650 illik poetik-fəlsəfi yol

Elmi-ədəbi, poeziya almanaxı

**“Avropa” Nəşriyyatı
Bakı – 2019**

Layihə rəhbəri və bədii redaktoru:

Aydın Xan Əbilov

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyininin sədri, kitabxana.net portalının rəhbəri, Prezident təqaüdüçüsü, yazıçı-kulturoloq

Redaksiya heyəti: **Tofiq Xəzər, Rasim Məmmədov, Ülviyyə Murtuzova, Ramal Əliyev, Məhəmməd Məmmədov, Ülvi İlqar, Nizami Şıxcanov, Vüqar Quliyev, Elşad can Səfixanov, Rüstəm İsmayılov**

Texniki redaktor: **Ayxan Əbilli**
yazar-bloqer

“İmadəddin Nəsimi. 650 illik poetik-fəlsəfi yol”.

Elmi-ədəbi, poeziya almanaxı. Bakı, «Avropa» nəşriyyatı, 2019, 64 səh.

Almanaxda “Nəsimi-650” yubiley ili münasibəti ilə cavan tədqiqatçıların, eyni zamanda, yeni nəsil şairlərin mütəffəkkir, lirik-fəlsəfi söz sənətkarı İmadəddin Nəsimi və Nəsimişünaslıq mövzusunda yeni elmi-tənqidi məqalələri, eləcə də poeziya nümunələri yer alıb.

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyələşdirdiyi, YYSİB-nin «Nəsimi» kreativ-innovativ aksiyalarının təşkili: real, İnternet, e-kitabxana, sosial şəbəkələrdə” kulturoloji layihəsi çərçivəsində çapa hazırlanan bu kitaba, layihədəki redaksiya heyəti üzvlərinin seçimi əsasında, cavan alimlərin elmi-filoloji məqalələr, ədəbiyyatşünaslıq materialları, neo-poema və yeni nəsil şairlərin poeziya nümunələri daxil edilib. Müxtəlif ədəbi növ və janrlarda qələmə alınmış bu elmi-filoloji materiallar, poetik söz sənəti nümunələri Azərbaycanda və dünyada yaşayan gənc oxuculara ünvanlanır. Almanaxın elektron variantı ilə www.kitabxana.net portalında tanış olmaq mümkündür.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA 2019-CU İLİN
“NƏSİMİ İLİ” ELAN EDİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrə malik bədii və fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş mütəfəkkir şair İmadəddin Nəsiminin zəngin irsi bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Şərq xalqlarının mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yer tutan Nəsimi yaradıcılığı uzun illərdən bəri elmi-ədəbi fikrin diqqət mərkəzindədir. Şairin irsinin ölkəmizdə sistemli tədqiqi və təbliği ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyinin keçirildiyi vaxta təsadüf edir. Böyük söz ustasının 600 illiyinin YUNESKO-nun görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edildiyi və beynəlxalq miqyasda qeyd olunduğu həmin dövrdən etibarən Nəsimi ilə bağlı çox sayda araşdırmalar aparılmışdır. Qüdrətli şairin yaradıcılığının üzə çıxarılan əlyazma nüsxələri əsasında öyrənilməsi Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tarixinin tədqiqində yeni mərhələ açmışdır. Nəsiminin əsərləri ölkəmizdə dəfələrlə işıq üzü görmüşdür. Şairin əsərləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamına əsasən, kütləvi tirajla nəşr olunaraq ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir.

Ötən illər ərzində Nəsiminin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində silsilə tədbirlər həyata keçirilmiş və onun ədəbiyyatda, incəsənətdə parlaq obrazı yaradılmış, eləcə də 1979-cu ildə ölkəmizin paytaxtında heykəli ucaldılmışdır.

2017-ci ilin may ayında Parisdə YUNESKO-nun baş qərarında Nəsiminin vəfatının 600 illiyi qeyd edilmiş, 2018-ci ilin sentyabr ayında ölkəmizdə ilk dəfə Nəsimi şeir, incəsənət və

mənəviyyat festivalı keçirilmişdir.

2019-cu ildə Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyi tamam olur. Azərbaycanın ədəbi-mədəni fikir tarixinin bu əlamətdar hadisəsinin dövlət səviyyəsində layiqincə qeyd edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” 2018-ci il 15 noyabr tarixli 689 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə müvafiq tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsi tapşırılmışdır.

Nəsimi irsinin müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində aktuallığını, milli mədəni-mənəvi dəyərlərin təbliği baxımından xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

2019-cu il Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi ili” elan edilsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 11 yanvar 2019-cu il.

«NƏSİMİ» KREATİV-İNNOVATİV AKSİYALARININ TƏŞKİLİ: REAL, İNTERNET, E-KİTABXANA, SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏRDƏ» KULTUROLOJİ LAYİHƏ

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun XII Qrant müsabiqəsi çərçivəsində maliyyələşdirilən, “Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi ilə bağlı gənclər tədbirlərinin təşkili” bölümü üzrə Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən icra olunan «Nəsimi» kreativ-innovativ aksiyalarının təşkili: real, İnternet, e-kitabxana, sosial şəbəkələrdə” kulturoloji layihəsi həyata keçirilməyə başlayılıb.

Kreativ - mədəni industriya, kulturoloji turizm, art-biznes hadisəsi kimi Nəsimi və onun yaradıcılığı, fəlsəfi-etik baxışları vasitəsilə orta əsrlərdən bu yana üz tutan multukultural Azərbaycan mədəniyyətini-mənəvi aləmini həm gənclərə, həm də xaricilərə müasir dövrün tələbləri, standartları, formatları səviyyəsində tanımaqla kreativ turizmi inkişaf etdirmək, Nəsimi yaradıcılığını rəqəmsallaşdıraraq, beynəlxalq aləmə daşımaq, onun fəlsəfi-mədəni baxışlarını ümumbəşəri hadisə kimi yaymaq məqsədilə həyata keçirilən layihə günümüzün ədəbi-mədəni genişlənməsinə rəng qatacaq.

Kreativ-innovativ layihə İnternet - sosial şəbəkə və yeni mediada xüsusi olaraq #BiliyimİZ həştağı ilə, virtual aksiya formasında reallaşdırılacaq, eləcə də www.facebook.com/YeniYazarlar şəbəkə ünvanlı rəsmi Feysbuk səhifəsi və www.kitabxana.net/?oper=e_kitabxana&cat=187 keçidli elektron kitabxanada xüsusi bölümü olacaq.

İmadəddin Nəsimi və onun mənsub olduğu orta əsrlər bütöv Azərbaycan tarixi - ədəbiyyat, ilahiyyat, fəlsəfə, hürufizm, sərhədləri, mənəviyyatı, mədəniyyəti, adət-ənənələri haqqında dünyanın hər yerində yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımız, xüsusən yad mədəniyyətlər mühitində, dəyərlərin aşınması və xaricdən gələn müxtəlif təsirlər nəticəsində milli-mənəvi köçümüzdən

uzaq düşmüş gəncləriz üçün İnternet, elektron kitabxana, sosial şəbəkələrdən yararlanaraq «Nəsimi» kreativ-innovativ, kulturoloji-virtual aksiyaların təşkili nəzərdə tutulur. Bu aksiyalar zamanı qədim Azərbaycanımızı çağdaş dünya sivilizasiyasının mərkəzlərindən biri kimi tanıtmqla yanaşı, müxtəlif dillərdə ünsiyyət qura bilən gənclərimiz vasitəsilə Vətənimizin estetik-kreativ dəyərlərini dünyada tanıtmqla, respublikamıza beynəlxalq nüfuz gətirmək, milyonlarla xarici turisti ölkəmizə cəlb etmək baxımından həm də iqtisadi tərəfləri ilə cəlbədidir. Nəsimi hürufizmin görkəmli nümayəndəsidir və Beynəlxalq «Nəsimi - hürufizm» Turizm Marşurutunun yaradılması üçün İnternet resurslarında və sosial şəbəkələrdə onun intellektual-kreativ təməllərini yaratmaq vacibdir. Layihə çərçivəsində kitab nəşri, Nəsimi, onun əsərləri, hürufizm mövzusunda müxtəlif elektron nəşrlərin hazırlanması, onların elektron resurslar, e-kitabxana və sosial şəbəkələrdə yerləşdirilməsi, yayımı nəzərdə tutulur, eyni zamanda, yeni media-sosial şəbəkələrdə «Nəsimi» kreativ-innovativ mərkəzin təşkili nəzərdə tutulur.

Tarixi yaddaşlardakı bütöv Azərbaycan dövlətinin virtual-kreativ obrazını yaratmaq üçün İ.Nəsiminin həyatı, yaradıcılığı, fəlsəfəsi, hürufizm kimi ilahiyyət - dünyagörüşü, eləcə də insarsevərliyi kimi estetik dəyərlər sistemini XXI əsrin formatları - İKT alətləri vasitəsilə yeni nəsil nümayəndələrinə, eləcə də xaricdə yaşayanmilli diaspor və Azərbaycansəvər gənclərin yaxından iştirakıyla bütün dünyaya çatdırmaq vacib məsələlərdən biridir. Bu mənada Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamından irəli gələn məsələləri reallaşdırmaq üçün gənclər təşkilatlarının da üzərinə böyük məsuliyyətlər düşür. Qardaş Türkiyə Respublikasında Mövlanə Ruminin vətəni Konya şəhərinin büdcəsi məhz Rumisəvər əcnəbi turistlərin hesabına formalaşdığını yada salsaq, bütövlükdə ondan heç də geri qalmıyan dahi Nəsiminin kreativ - kulturoloji tanıtımımız

üçün fərqli - innovativ təqdimatlarına xüsusi ehtiyac duyulur. 3 dildə divan yaratmış, dinlərin və təriqqətlərin fəvqündə duran Nəsimi yaradıcılığı, estetik-fəlsəfi düşüncəsi multikultural dünyaya üçün də maraqlı hadisədir.

Kreativ biznes, mədəni industriya, kulturoloji turizm hadisəsi kimi Nəsimi və onun yaradıcılığı, fəlsəfi-etik baxışları vasitəsilə ortaəslərdən bu yana üz tutan multikultural Azərbaycan mədəniyyətini-mənəvi aləmini həm gənclərə, həm də xaricilərə müasir dövrün tələbləri, standartları, formatları səviyyəsində tanıdılmasına böyük ehtiyac duyulur.

Layihə elektron təhsil, virtual fəaliyyət, elektron kitabxana, təqdimat-təlim, sosial şəbəkələrdə iş, kitab çapı kimi formatlarda gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulub. 10.09.2019 - 10.12.2019 tarixlərində həyata keçiriləcək innovativ-kulturoloji fəaliyyət növlərindən ibarət layihə, Bakı, İnternet və sosial media, şəbəkələr, Abşeron və Lənkəran rayonlarında, 3 ay müddətində reallaşdırılacaq. Kulturoloji layihə aşağıdakı məqsədləri çatmağı qarşısına qoyur:

1. Nəsimi yaradıcılığı və fəlsəfi mövzusunda ədəbi-sənət müsabiqəsinin təşkili və yazarları, bloqlərin o janrdə yeni əsərlərin yaratmağa iştirakını təşviq etmək.

2. E-kitabxanada Nəsimi və Nəsimişünaslıq ilə bağlı əsrlərdən ibarət mini elektron nəşr bölümünü yaratmaq.

3. Nəsimi və Nəsimişünaslığa dair 20 e-kitab və rəqəmsal nəşr hazırlayıb İnternetdə azad yaymaqla gənclərin, tələbələrin, məktəblilərin ixtiyarına buraxmaq.

4. Yeni İKT formaları - e-kitab, rəqəmsal nəşrlər, audio-vizual (foto-video, sosial media janrlarında), virtual-elektron məhsullar hazırlayıb Azərbaycanla və Nəsimi ilə maraqlananların istifadəsinə vermək.

5. İnternetdə - Feysbukda «Nəsimi» sosial şəbəkə resursunu yaratmaq və orada e-kitabların, vizual-virtual məhsulların elektron yayımını ardıcıl aparmaq, rəqəmsal nəşrlərin e-sərgisini keçirmək.

6. Gənclər arasında «Nəsimi» kreativ-innovativ aksiyaların təşkil etməklə kreativ və art turizmə dəstək vermək.

7. İnternet, Feysbuk, Tvitter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənməsi, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək.

Real olaraq Bakıda və bölgələrdə yaşayan ədəbiyyatla maraqlanan yeniyetmələr, yaradıcı-kreativ gənclər, virtual olaraq İnternet və sosial şəbəkələr vasitəsilə respublikanı, eləcə də dünyadakı Nəsimi və Azərbaycan ədəbiyyatını sevərləri, xaricdə yaşayan soydaş gənclər və tələbələri əhatələməyi hədəflənilib.

QEYD:

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun XII Qrant müsabiqəsi çərçivəsində maliyyələşdirilən, Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən reallaşdırılan, İnternet resurslarına yerləşdirilən materiallar layihə çərçivəsində yayımlanır. Kreativ-innovativ layihə İnternet - sosial şəbəkə və yeni mediada xüsusi olaraq #BiliyimİZ həştağı ilə, virtual aksiya formasında reallaşdırılacaq, eləcə də www.facebook.com/YeniYazarlar şəbəkə ünvanlı rəsmi Feysbuk səhifəsi və www.kitabxana.net/?oper=e_kitabxana&cat=187 keçidli elektron kitabxanada xüsusi bölümü olacaq.

Bütün media, yeni media, İnternet aksiyalar aşağıdakı həştaqlarla aparılır:

#AzRGF #Nasimi650 #Nəsimi650 #YYŞİB #BiliyimİZ #internationalfestival #nasimifestival #nasimi650 #registernow #art #poetry #spirituality #azhistorymuseum #internationalrelations

*Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyinin
Analitik-İnformasiya Bölümü*

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

NƏSİMİNİN İRFANI GÖRÜŞLƏRİ

Hələ sağlığından etibarən fikir dünyası və söz sənəti ilə çağdaşlarının diqqət mərkəzində duran, onları düşündürən və cazibə çevrəsinə daxil edən Seyyid İmadəddin Nəsiminin fəlsəfi düşüncəsinin əsasını hürufilik və təsəvvüf təşkil edir. Bununla belə, şairin irfani görüşlərindən artıq, hürufiliklə bağlılığı müasir araşdırıcıların tədqiqat obyektinə olmuşdur. Amma hürufiliyin bir təriqət olaraq ömrünü uzadan və Abbas Əzzavinin ifadələri ilə desək, onu “ölgünlükdən qurtaran” cəhətlərdən biri də şairin bəzi məqamlarda hürufiliklə də sintez etdiyi irfani görüşləridir.

Azərbaycan-türk ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Nəsiminin fəlsəfi dünyagörüşündə irfan və hürufiliyin yeri sovet dövrü nəsimişünaslığında özünün elmi dəyərini ala bilməmişdi. Keçmiş sovet tədqiqatçılarından bəziləri yanlış olaraq, bir sıra irfani anlayış və simvolları da hürufilik kimi qəbul və təqdim etmişlər. Bu yanlışlığa isə hürufi şairin əsərlərində irfani rəmzlərə sıx-sıx müraciət edilməsi səbəb olmuşdur. Sözügedən tədqiqatlarda sufi şəthiyyatlarından bir qismi də hürufiliyə aid olunmuş, hətta Həllac Mənsurun “*ənəlhəq*”i, İbn Ərəbinin insani-kamil anlayışı, həqq-təalanın bu aləmdəki təcəllası, insanın Allahın məzhəri olması, insanın digər məxluqat içərisindəki yeri, dəyəri və s. barədə ənənəvi təsəvvüfi mülahizələr hürufilik görüşləri sırasında yer almışdır. Bu irfani anlayışlar səhvən hürufilik dünyagörüşünün özəlliklərindən sayılmış, hürufiliyin spesifik rəmzləri isə, əsasən, diqqətdən kənar qalmışdır. Sovet tədqiqatçılarının bu təhrifləri, bir tərəfdən, hakim ideologiyanın dini və irfani görüşlərə laqeyd münasibəti, digər tərəfdən, həmin tədqiqatçıların hürufilik və irfana aid mənbələrə bələd olmamağından irəli gəlirdi.

1. Nəsiminin irfan və “əhli-irfan”a münasibəti

Sovet dövrü nəsimişünaslığında şairin irfan və hürufilik təriqəti ilə bağlı görüşləri yanlış olaraq iki fərqli mərhələ kimi öyrənilmişdir. Halbuki hürufilik Yaradan (Allah) ilə yaradılmışın (məxluqat) münasibətləri, yaradılış aktı və s. barədə irfandan əsaslı şəkildə fərqlənən görüşlərə malik deyildir. Orta əsrlər İslam Şərqi ədəbiyyatının, ayrıca olaraq, təsəvvüf şeirinin fəlsəfi əsasını mövcud aləmdəki varlıqların mahiyyət (“*zat*”) baxımından eyniliyini, Yaradanla yaradılmışın bağlılıqlarını öyrənən vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi təşkil edir. Vəhdəti-vücutun nəzəri əsaslarının sistemli şəkllə salınmasının məşhur mütəfəkkir İbn Ərəbinin adı ilə bağlı olması məlumdur. Nəsiminin də irfani görüşləri İbn Ərəbinin sistemləşdirdiyi və Mövlananın duyğu dolu eşq fəlsəfəsinin süzgəcindən keçərək canlılıq kəsb edən “vəhdəti-vücut” fəlsəfi-nəzəri konsepsiyası üzərində formalaşmışdır. Ümumiyyətlə, Nəsiminin irfanla əlaqəli görüşlərində İbn Ərəbi ilə səsləşmələr mövcud olsa da, onun təsəvvüfi düşüncəsi daha çox Mövlananın mülahizələrindən qaynaqlanmışdır. Mütəfəkkirin istər farsca, istərsə də türkcə şeirlərində yer alan bir çox irfani istilahlər kimi “*ənəlhəq*” barədəki görüşlərində də bu sələfinin aşkar təsiri hiss olunur. Bununla belə, Mövlananın təsəvvüfi mirası Nəsiminin bu sahədə yeganə ideya qaynağı deyildir. Sənayi,

Bəqli, Əttar və başqaları ilə yaxından səsləşmələrə də mütəfəkkir şairin əsərlərində təsadüf olunur. Burada şairin özünün irfan və ariflərə münasibətini də xatırlatmaq yerinə düşərdi. Nəsimi, bir qayda olaraq, özünü sufi deyil, “*əhli-irfan*” adlandırır:

*Əhli-irfanəm, bilirəm xəlqi mən sima ilən,
İttisali-həqqü batil infisali məndədir. (5, s. 476)*

Göründüyü kimi, mütəfəkkir şair insanın həqiqət elminə yiyələnməsinin onun simasında da əksini tapdığını bildirir. Bu qənaət Quranın “*Əraf*” surəsindən qaynaqlanır: “*Onların ikisinin*

(cənnət əhli ilə cəhənnəm əhlinin) arasında pərdə (səs, maneə) və Əraf (Cənnətlə Cəhənnəm arasındakı səddin yüksəklikləri) üzərində isə (savabları və günahları, xeyir və şər əməlləri bərabər olan) insanlar (kişilər) vardır ki, onlar hamını (cənnətlikləri və cəhənnəmlikləri) üzündən tanıyıb cənnət əhlinə: “Sizə salam olsun!” - deyə müraciət edərlər. Bunlar (Əraf əhli) çox istədiklərinə baxmayaraq, hələ ora (Cənnətə) daxil olmamış (lakin Ərafda günahları təmizləndikdən sonra daxil olacaq) kimsələrdir”. (“Əraf”: 46)

İrfan əhlinin təkə düşüncəsi deyil, cəmiyyət içindəki rəftarı da onun kamilliyindən soraq verir:

*Hər kişinin sorman əslin, izzətindən bəllidir,
Söhbəti-irfan görənlər xidmətindən bəllidir. (5, s. 440)*

Məlumdur ki, ərəbcə “arafə” (bilmək) sözündən olan “irfan” qnostisizm (gnosis – idrak) mənasında işlədilir. Şair türkcə divanında dönə-dönə irfanın həqiqət aləminə doğru apararı elm olduğunu bildirir:

*Ey könül, nadan qatında razını faş eyləmə,
Əhli-irfandır bu razın məhrəmi, nadan degil. (5, s. 512)*

*Kim ki, bildi bu siratıl-müstəqimin rahini,
Əhli-irfan olduvü bildi yəqin Allahini. (5, s. 354)*

*Arifi-nəfs olmayınca kimsə bulmaz həqqə yol,
Dəviyi-irfan edərsən, göstər isbatın nədir? (5, s. 461)*

*Bibəsərdən məniyi-şövqü kamali-mərifət,
Bixəbərdən söhbəti-irfan umarsan, nə əcəb! (5, s. 490)*

*Gəl, arif isən qoyma, Nəsimi, dəmin əldən,
Sən adəmi tanı,*

*İrfan ilə qıl dünyada bazar məallah,
Ta qıla nəzər şah. (5, s. 524)*

Şairə görə, cismani olaraq, bu dünyada olan ariflərin ruhi məqamı ərafdır:

*Əhli-irfanın yeri mənida çün əraf imiş,
Çün sən ariflərdən oldun, ürfü ərafın qanı? (5, s. 343)*

Beləliklə, şair həm də poetika baxımından iştiaqın maraqlı örnəklərini yaradır: “arif”, “əraf”, “irfan”, “ürf”...

Nəsimiyə görə, rəbbini bilən arifin məqamı bu aləmdəki ən uca məkan sayılan Qaf dağıdır:²

*Əhli-irfanın məqamı Qaf imiş,
Arifi-rəbb arifi-əraf imiş,*

*Bilməyən ol Qafı sözü laf imiş,
Özünü bilən kişi3 sərraf imiş. (5, s. 589)*

Nəsiminin nəzərində arif mənəvi aləmdə də sufidən daha ali məqamdadır:

*Arifin sormaz hesabın ol kərimi-ləmyəzəl,
Bu cəhətdən münfəildir sufiyi-pəşminəpuş.4 (5, s. 641)*

Şair “əhli-irfan” ifadəsi ilə bəzən təkcə təsəvvüfün deyil, hürufiyyənin nümayəndələrini də nəzərdə tutur:

*Hürufi lövhi-məfhuzun yazılmış ayəti-həqdən,
Anın şanında rövşəndir bəyanı əhli-irfanın. (4, s. 132)*

*Üzün “inna fətəhna”dır, “təbarək” şəninə münzəl,
Bu vəchi əhsəni-surət bilənlər əhli-irfandır. (5, s. 206)*

*Surətin müşəfdir, ey bədri-münir,
Xilqətin sər ta qədəmdir dilpəzir,*

*Əhli-irfan ol, nə əshabi-sərir,
Bil ki, həqdir həm səmivü həm bəsir. (5, s. 581)*

Nəsiminin hər iki divanında sufiyə və sufiliyə ikili münasibəti müşahidə olursa da, şairin “*irfan*” və “*əhli-irfan*” ifadələrini istər təsəvvüf, istərsə də hürufiliklə bağlı şeirlərində yalnız müsbət mənada istifadə etməsi diqqətimizi cəlb etdi. İrfanı təqdir etdiyi aşığışdakı beytində şair bu fəlsəfi-fikri axına mənsubiyyətini də dilə gətirmişdir:

*Gəl, ey Seyyid Nəsimi, arif ol kim,
Cahan çün əhli-irfan mənzilidir. (4, s. 38)*

Bununla yanaşı, onun əsərlərində özünün əhli-irfanın yetə bil-məyəcəyi həqiqətlərə yiyələndiyini göstərən misralar da yer alır:

*Hədisi-gövhərfəşanın həqiqətdir nəhayətsiz,
Üquli-əhli-irfanın onun hərfində heyrandır. (5, s. 206)*

*Səkiz cənnət üzündən zahir oldu,
Məgər sən əhli-irfan rəhbərisən. (5, s. 161)*

2. Nəsiminin poetik-fəlsəfi düşüncə aləmində irfanın yeri

Qeyd etməliyik ki, Nəsiminin əsərlərində Yaradanla yaradılmışın əlaqəsi, ilahi həqiqətə aparan yol, ilahi həqiqətin dərki vasitəsi, Allah və yaradılmışın bu kainatdakı mövqeləri və s. daha çox təsəvvüf baxımından şərh olunur. Təsəvvüf fəlsəfəsi yaradılışın sirrini, səbəbini, Yaradanın yaradılmışı münasibətini, yalnız ali varlıq insanın deyil, bütün yaradılmışların Yaradana, öz əslinə qayıdış istəyini eşqlə izah edir. Nəsimi şeiri də bu cəhəti ilə təsəvvüf ədəbiyyatının

ənənələrinə bağlanır. Bununla belə, irfani görüşlərində ənənəviləyin qüvvətli izləri görünsə də, şair bu ənənəvi mülahizələrə hürufilik düşüncəsi və fərdi şairlik qüdrəti, yüzillərin poetik söz sənətinin təcrübəsindən yararlanma və fitri istedadı ilə özəl rəng qatmışdır. Şairin divanında ənənədən fərqli cəhətlər və bir sıra ayrılıqlar bu məsələlərin qoyuluşunda deyil, daha çox təfərrüatda özünü göstərir. (Bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 11)

Nəsiminin türkcə divanında hürufilik və dünyəviliklə müqayisədə daha əsaslı mövqeyə malik irfan onun şeirinin əsrarəngizliyi və məna dərinliyini təmin edən başlıca ideya qaynaqlarındandır. Mütəfəkkir şairin əsərlərinin əsas məcazlar sistemi və kod xarakterli rəmzləri, əsasən, ənənəvi irfani görüşlər üzərində formalaşmışdır. Burada o cəhəti də xüsusilə vurğulamaq istədik ki, Nəsiminin poetik irsinin özünəməxsusluqlarından və onun yüzilliklər boyu bir mütəfəkkir şair kimi ölümsüzlüyünün əsas təminatçılarından biri də yaradıcılığının sirli-sehrli örtüyüdür. Bu sirliliyin mövcudluğu Nəsiminin özü tərəfindən *“əsrari-Nəsimi”*, *“quş dili”*, *“özgə lisan”*, digərləri tərəfindən isə *“sirri-Nəsimi”* kimi ifadələrlə etiraf edilmişdir. Nəsimi poetik irsinə bir mübhəmlik gətirən, onun şeirində həm də bədii dəyər kəsb edərək *“sirri”*-nin əsasını təşkil edən isə təsəvvüf məcazları və hürufi rəmzlərinin çoxluğudur. Yüzildən-yüzilə, şeirdən-şeirə inkişaf edərək, məna tutumunu genişləndirən və çoxsaylı təsəvvüf anlayışlarının müştərək leksik fondunu yaradan termin-məcazlar Nəsimi şeirinin də poetik və fəlsəfi fikri özülünü təşkil edir. Buna baxmayaraq, mütəfəkkir şairin şeir sənətinin sirlərinə yiyələnmək və dərinliklərinə nüfuz etmək üçün ənənəvi, müştərək fəlsəfi-dini məzmunlu poetik deyimləri bilmək kifayət etmir. Nəsimi öz sirrini XXI yüzilliyin oxucusuna asanlıqla açmır. Onun zəngin fikir dünyasının zahiri *“örtüyü”* mövqeyində olan məcazların həqiqi anlamını başa düşmək üçün şairin üçdilli (türk, fars və ərəb) bədii-fəlsəfi məhsulunun dönə-dönə mütaliə edilməsi və incələnməsinə ehtiyac duyulur. Onu da qeyd etməliyik ki, Nəsiminin didaktik, öyrədici xarakterli şeirləri bir çox hallarda onun ruhi haləti və daxili həyəcanlarını ifadə edən əsərlərinin *“açar”*ı mövqeyin-

dədir. Başqa sözlə, Nəsiminin bir şeirində fəlsəfi və ya fəlsəfi-poetik şərhini tapmış ifadələri digər şeirindəki yaxın anlayışları düzgün dərk edərək qavramağa imkan verir. Mütəfəkkirin irfani əsərlərinin bu özəlliklərinin nəzərə alınması və bu əlaqəli fikri xətlərin düzgün müəyyənlənməsi isə tədqiqatçıya (yaxud oxucuya) şairin fikir dünyasına daxil olmağa, onun inandığı həqiqətləri “*hicab*”sız (örtüksüz) görməyə şərait yaradır. Şairin irfani fikir dünyasının “kod”larının düzgün müəyyənləşdirilməsi isə onun “sirr”inin açılması deməkdir. Nəsiminin bu “kod”lar sistemində müasir ədəbiyyatşünaslıqda çoxsaylı mübahisələrə səbəb olan və fərqli baxış bucaqlarından görülməyə dəyərləndirilən “*iki cahan*” (7; 8), “*ənəlhəq*” (9), “*hicab*” (13) və s. kimi məcaz-terminlər ayrıca yer tutur.

Təsəvvüf ədəbiyyatının böyük nümayəndələri zahirən rabitəsiz, müstəqil kimi görünən hadisə, varlıq və anlayışlar arasındakı əlaqəni müşahidə edərək, kainatı bir bütövün hissələri kimi görür, mövcudatda təzahür edən gözəllikləri “söz gözəli”ndə (“*səxəni-mövzun*” (Füzuli)) ifadə edirdilər. Məcəzlarla zəngin olan təsəvvüf ədəbiyyatında müştərək “mistik bir dil”in (P.Səfa) mövcudluğu da nəzərə çarpır. Bu mənbədən qidalanan Nəsimi şeirində də analogi vəziyyətin təzahürü – leksik fondun zahiri eyniliyi müşahidə olunur. Bu müştərək məcəzların istifadəsində bir sıra deyimlərin çeşidli irfani mülahizələrin ifadəsində işləkliyi ilə seçilməsi isə fərdi zövqün təzahürü olaraq dəyərləndirilə bilər. Bu işlək məcəzlərə yuxarıda xatırladığımız “*iki cahan*”, “*ənəlhəq*”, “*hicab*”, eləcə də “*can*”, “*cahan*”, “*bəhr*” və s. daxildir. Bu çoxsaylı termin-məcəzların bədii dil və şeirə gəlişi və yaranışının tarixini dəqiqliklə müəyyənləşdirmək, təbii ki, olduqca çətindir və bəzən qeyri-mümkün olaraq görünməkdədir. Həmin anlayışların istifadəsində divan şeiri ənənəsindən yararlanılması, buna görə də eyni məcəzların həm dini, həm də dünyəvi çoxsaylı yozumlara yol açması da bəlli bir həqiqətdir. Lakin bu anlayışlar içərisində neçə yüzillərdən bəri mütəfəkkir və arif şairləri düşündürən, bir çox təzadlı düşüncələrin yaranmasına şərait yaradan bir sufi termin-məcəzi vardır ki, o konkret bir tarixi insanın adı ilə bağlıdır. Bu, “*ənəlhəq*” ifadəsi-

dir və “Mən haqqam” (Allaham) anlamında olan bu məzəcin isə müəllifi Həllac Mənsurdur. Qurandakı “*Inni ənəllah*” (“*Taha*”: 14) ifadəsinin təsiri ilə söyləndiyi bildirilən məcazın daşdığı anlam və söylənməsinin irfani-psixoloji səbəbləri barədə isə mütəsəvvif və araşdırıcıların çeşidli mülahizələri mövcuddur.

Türk təsəvvüf şeirində “*ənəlhəq*” ifadəsi ən çox Nəsimi şeirində təsadüf olunur və bədii-fəlsəfi rəmz yaradıcılığında yaxından iştirakı ilə seçilir. Azərbaycan-türk şeirində “*ənəlhəq*” ideyasını ən çox müdafiə edən şair də Nəsimidir. Şərhi və tərçüməsində bir sıra mübahisələr mövcud olan bu terminləşən ifadə Nəsimi şeirinin leytmotivi olan kamil insan (“*insani-kamil*”) anlayışı ilə də yaxından bağlıdır.

Ümumiyyətlə, Həllac Mənsurun “*ənəlhəq*” deyimi Nəsiminin bədii təxəyyülünü qidalandıran ideya mənbələrindəndir. “*Könlü-mün Mənsuru*” (aşiq “mən”), “*ənəlhəq darı*” (həqiqət məqamı), “*meraci-zülf*” (Mənsurun darı), “*ənəlhəq*” (həqiqi varlıq), “*ənəlhəq münacatdır*” (cismani varlıqdan azad olmaq üçün yalvarışdır), “*qeyrətli ənəlhəq*” (masivadan qurtardığı üçün bu adı alır), “*fəryad-e Mənsur*” (Mənsurun “*ənəlhəq*” nidası) “*dövləti-Mənsur*” (Mənsurun xoşbəxtliyi; bu anlama Nəsiminin bir çox şeirlərində rast gəlinir), “*darül-qürurun darı*” (qürur evinin dara çəkilməsi; mənəmlilik iddiasını məğlub etmək) kimi irfani-bədii deyimləri buna örnək olaraq göstərə bilərik.

Qeyd edilməlidir ki, “*ənəlhəq*” deyiminə yer verən mütəfəkkir şairlər, adətən, bu ifadəyə Həllac Mənsurun özü ilə əlaqədar mürraciət etmiş və müxtəlif münasibət bildirmişlər. Dönə-dönə “*ənəlhəq*” ideyasına qayıdaraq onu müxtəlif cəhətlərdən əsaslandıran və şərh edən Nəsiminin şeiri isə bu deyimin bəzən şairin öz “mən”i ilə bağlanması ilə seçilir. Şair bu nida ilə həqiqət sirlərini açmasına və üzərinə qadağa qoyulan gizli mətləbləri açıq söyləməsinə eyhamla deyir:

*Sirr, ənəlhəq rümuzunu hərdəm
Söylərəm aşikara, sirfaşam. (5, s. 549)*

Göründüyü kimi, Nəsimi şeirində təsəvvüfün yeri barədə E. C.V.Gibbin söylədikləri elmi dəyərini qorumaqdadır. O yazır ki, Nəsimi təsəvvüf ünsürünü yüzlərcə şair dostu ilə ortaq olaraq istifadə edir, burada onu digərlərindən ayıran xüsusiyyət Həllac Mənsura olduqca çox işarə və istinadlar etməsi, Allahın məzhəri olması iddiasıdır. Sonuncusu bütün təsəvvüf şeirinin təməlini təşkil edir, ancaq nadir hallarda bu qədər aşkar və açıq bir biçimdə ifadə edilir (1, s. 227).

3. Nəsiminin irfani termin statuslu məcazları

Nəsiminin hər iki divanında irfani termin xarakterli məcazlara rast gəlinir. Bu ifadələrin bir qisminin şairəqədərki irfani ədəbiyyatda da anlam dairəsinin nisbi mənada darlaşması, konkret-ləşməsi və onlara yeni funksiya yüklənməsi müşahidə olunur. Lakin Nəsimi bəzən ənənəviləşmiş terminləri belə elə bir poetik konstruksiya və kombinasiyalarda istifadə edir ki, həmin məcazlar fərdi termin xarakterini alır. Belə ifadələrə aid olan deyimlərdən biri şairin “*iki cahan*”ıdır.

“*Can*” (ruh) məcazi Nəsimi şeirində çoxanlamlı və çoxçalarlı sözlərdən olub, “ruh” anlamını da verir və müxtəlif fəlsəfi-dini fikir qatları yaratması ilə diqqəti cəlb edir. Araşdırmalarımız göstərdi ki, Nəsimi şeirində “*iki cahan*” (eləcə də “*dü aləm*”, “*iki aləm*” və s.), “*canü cahan*”, “*kövnü məkan*” kimi ifadələrin mənə tutumu eyniyyət təşkil edəcək qədər yaxındır. Şair bu ifadələrlə ilahi həqiqətin sirləri ilə dolu olan kainat – makrokosmu və dünyanın özünün tam inikasını tapdığı “*can*” – mikrokosmu nəzərdə tutur. Başqa sözlə, Nəsiminin məşhur “*Sığmazam*” rədifli qəzəlinin mətlə beytində “*məkana sığmaz*”lıqdan söz açılarkən insanın cismani varlığı deyil, ruhu nəzərdə tutulur. Həmin ruh başlanğıcını götürdü-yü ilahi qaynaqdan ilahi qüdrətə yiyələnir, məkana və zamana sığmır, yəni ilahi atributlara yiyələnir. Bu “*can*” böyük aləmi özündə əks etdirən və insan cismində yerləşən ilahi ruhdur.

Araşdırmalarımız əsasında belə bir nəticəyə gəldik ki, orta əsr-

lər şeirində “*cahan*” ifadəsinin özü də üslubi baxımdan məna çalarlarına malik olmuşdur. “*Cahan*” təklikdə işləndikdə yalnız bu aləm anlamını daşıyır. “*Üqba*” anlamını vermək istədikdə isə “*cahan*” ifadəsinə mütləq digər bir ifadə də artırılır: “*do* (iki) (“*cəhan*”)”, “*an* (“*cəhan*”)”, “*cəhan-e digər*” və s. (ətraflı məlumat üçün bax: 7; 8)

Əlbəttə, “*can*” və “*cahan*” ifadələrinin istər Nəsiminin divanlarında, istərsə də ümumiyyətlə, təsəvvüfi şeirdə fəlsəfi, irfani və bədii funksiyası genişdir. Amma Nəsiminin bu istilahları işlətməkdə məqsədi yalnız islami şeir ənənəsi, yaxud öz sələflərinin əsərləri ilə tanışlığının nümayişi olmamışdır, o özü də dərin düşüncələrinin ifadəçisi olan, bədilik baxımından dəyərli və çoxanamlı yeni tərkiblər yaratmışdır. Bu ifadələrin bir qismi zahirən ənənəvi görünərsə də, digər ustad və mahir arif şairlər kimi Nəsimi də orta əsrlər şeir sənəti üçün bu adi görünən deyimlərdən poetik təxəyyülün ifadəsi, kəlmənin məzmununun yeniləşdirilməsi və anlamının genişləndirilməsi üçün faydalanmışdır. Bu, fərqli interpretasiyalar şairin “*ənəlhəq*” deyimi kimi “*iki cahan*” ifadəsinin istifadəsində də müşahidə olunur.

Təsəvvüfi şeirdə, sırf irfani-nəzəri əsərlərdən – risalələrdən fərqli olaraq, *cahan*ın yaranış mərhələləri, ruhun nüzu, cisimlə ruhun birləşməsi məsələlərindən o qədər də təfəsilatlı bəhs edilməmişdir. Bu məsələlər, adətən, ifadə edilən irfani fikrin dərinliyində və ədəbi deyimlərin arxa planında “yerləşdirilmişdir”. Sufi şairlər üçün ruhun (“*can*”) bu aləmdəki (“*cahan*”) taleyi və nəsibi maraqlı olmuş, onlar yalnız ümumiyyətlə mücərrəd ruh barədə deyil, həm də daha çox öz ruhlarının halət və duyğuları barədə söz açmışlar. Nəsimi şeirində də eyni ənənə izlənilməklə yanaşı, öz arif və şair “mən”ini ifadə, öz ruhi yaşantılarını poetik söyləyiş qabarıq müşahidə olunur. Ümumiyyətlə, mütəfəkkir şairin türkcə divanında “*can*” sözünün iki digər ifadə ilə yanaşı, yaxud əlaqəli şəkildə işlədilməsinə sıx-sıx rast gəlinir. Bu ifadələrdən birincisi “*cahan*”, ikincisi isə “*canan*”dır. “*Can*” (ruh), “*cahan*” (bu aləm) və “*canan*” (həqiqi məşuq, Allah) qarşılaşdırılmasında yalnız “*canan*”

həqiqi və əbədi varlıq, “*cahan*” (bu aləm) isə müvəqqəti və keçicidir. (7, s. 331)

Sovet dövrü nəsimişünaslığında təhriflərə məruz qalmış irfani istilahlardan biri də Nəsiminin şeirində xüsusi və önəmli mövqeyə malik olan “*hicab*” məcazıdır. Şairin əsərlərində “*hicab*”sız, “*pərdə*”siz və s. şəkillərdə görünməyə çağırışın zahiri tərəfinə əsaslanan və fəlsəfi-irfani anlamını nəzərə almayan sovet alimləri bu şeirləri islami hicaba qarşı çıxma kimi dəyərləndirərək, sovet ideologiyasının bu istiqamətdəki təbliğatlarında həmin əsərlərə bir ideoloji dayaq nöqtəsi olaraq istinad edirdilər... Halbuki Nəsiminin şeirində “*hicab*”, “*niqab*”, “*sərapərdə*” və s. kimi deyimlərin irfani funksiyası vardır:

*Aç bu sərapərdəyi, gir içəri, canə bax,
Gör nə təcəllə qılır, pərtövi-canənə bax, (5, s. 505)*

Məlumdur ki, irfani düşüncəyə görə, dünya üqbanın (o biri aləm), bədən (“*tən*”, “*cisim evi*” və s.) isə ruhun (“*can*”) hicabıdır. Hafız və Nəsimi şeirində bu anlayışların ifadəsi çoxluq təşkil edir. Biz burada hər iki şairin divanından bir nümunəni yada salmaqla kifayətlənirik:

تسین لیاح چی قوش عم و قشاع نایم
(360). زی خرب نایم زا، ظفاح، ی دوخ با جح دوخ وت. (17, s.

*(Aşiq və məşuqun arasında heç maneə yoxdur,
Sən özün özünün hicabınsan, Hafız, ortadan qalx).*

Hafizin gerçəkləşməsini arzu etdiyi imkandan isə Nəsimi artıq həyata keçmiş bir fakt kimi söz açır:

*Ruhi-qüds oldu Nəsiminin həqiqət sözləri,
Varlığın tərh etdi, çünkim kəndi çıxdı arədən. (5, s. 154)*

Nəsiminin:

*Mahımın yüzündən oldu pərdə dur,
Gəldi-həqdən ayəti-“Allah nur”. (5, s. 581)*

*Çıxdı məşriqdən günəş, fəth etdi eşqin rəmzini,
Pərdəsi açıldı hüsnün, dilbər oldu aşıkar. (5, s. 191)*

*Şol tamam ayın üzündən çünki rəf oldu niqab,
Zülmətin dövrünü keçdi, zahir oldu afitab. (5, s. 22)*

- kimi beytlərində ifadəsini tapmış “*həq camalı*”nı seyr anlayışının söyləyiş biçimi zahirdə

ənənəvi irfani görüşlərdən fərqli biçimə malikdir. Məzmunca yuxarıdakı beytlərlə səsleşən şeirlərdə haqq camalının seyri fərdi mülahizələrdən artıq, hürufilik və təsəvvüfi düşüncələrin təbii axarının məntiqi nəticəsi olaraq üzə çıxır. Camalın haqqın təcəllahı olması irfani qənaətdirsə, bu təcəllanı üzə çıxaran vasitələrin hərfi görüntülər (“*xətt*” (yazı anlamında), Quran surələri və s.) şəklində təsviri hürufilik mövqeyindən verilən yozumdur:

*Vəchində yazmış idi anın iyirmi səkkiz hərf,
Xətti-bəyani-hərfü kəlam olmadan hənz. (5, s. 71)*

*Qaşun nun vəl-qələm, qəddin təbarək əhsən, ey dilbər,
Mübarək nüsxədir vəchin, oxur vənnaziat andan. (5, s. 188)*

Orta çağ şeir nəzəriyyəçilərindən Şərafəddin Rami “*Əni-sül-üşşaq*” əsərində Əcəm əhlinin üzə aid etdiyi məcazlar arasında “*müşəf*”, “*səhifə*” və “*vərəq*”i də qeyd edir (6, s. 84). Burada bir cəhəti xüsusilə vurğulamalıyıq ki, bu məcazların işləklik qazanması və zəngin fikir qatları yaratmasına daha çox Nəsimi şeirində təsadüf edilir. Onun şeirində təməli atılan ənənə sonrakı dövrlərdə türk şeirində həmin məcazlaşmadan istifadəyə marağın artmasına

səbəb oldu. Nəsiminin hürüflük dünyagörüşünün təsiri ilə həmin obrazlılığa çeşidli anlam çalarları yükləməsi və mücərrədliyin xəyalli hədudlarını genişləndirməsi sonrakı dövr Azərbaycan, Türkiyə və Özbəkistan ədəbiyyatında üzün “*müşəf*”, “*kitab*”, “*səhifə*” (“*səfhə*”) və s. ilə əlaqəli istifadəsinə münbit fikri zəmin yaratdı.

Bu məcazlaşmada hürufiliyin dolayısı ilə, müəyyən mənada təhtəlsüz şəkildə təsəvvüfi mülahizələri əsaslandırmaq və şərh etməyə cəhd də diqqətimizi cəlb etdi. Onlar sanki ilahi təcəllanın yerini bir qədər də “konkretləşdirir”, onu insan üzündə yazılan və elə bu yazıya görə də Qurana bərabər tutduqları üz xəttində görürdülər. Qeyd etməliyik ki, xətlər hüruflikdən əvvəlki və sonrakı ədəbiyyatda da çoxanamlı rəmz kimi işlədilmişdir. Amma hürufi şairlər, xüsusilə Nəsimi çox zaman bu simvolun yazı və kitab mənalarından faydalanmışlar. (bax: 10)

Nəsiminin şeiri eşq anlayışını ifadə baxımından divan və təsəvvüfi ədəbiyyatı ənənələrinə sıx bağlıdır. Şairin divanlarında təsəvvüfi eşq anlayışının bütün çalarları ilə bədii ifadəsinə rast gəlinir. Onun şeirlərində ilahi həqiqət yolunun axtarışında canlı aləmin insandan başqa varlıqlarının da ruhu haləti, aşıqlıqda yetişdiyi mərtəbə və s.-dən söz açılır. Yaradılmışın Yaradana eşqi insan-aşıqdən başqa, pərvanə-şəm münasibətində, şəmin yandığı zaman düşdüyi vəziyyətlərlə insan-aşiqin ruhi haləti arasındakı bənzəyişlərdə, Yaradanla arasında olan pərdəni, yəni maddi varlığını gülə-gülə tərək edən gülün eşqində, dərhal səcdə edərək ruhu mövqeyində olan şərabdan ayrılan sürəhi və s.-də görülür. (bax: 15) Nəsiminin bahariyələri başdan-başa təbiətin Yaradana məhəbbətinin təsviri üzərində qurulmuşdur və bu kimi əsərlər şairin eşq fəlsəfəsinin son dərəcə səmimi və dərin hisslər, incə müşahidələr üzərində formalaşdığını göstərir. (bax: 14)

Nəsiminin eşqi, onun hədəfi, aşıqlıq dərəcəsi barədə elmi ədəbiyyatda çox müxtəlif mülahizələr irəli sürülmüşdür. Bir sıra araşdırıcılara görə, şairin məhəbbəti ümumiyyətlə insana yönəlmişdən bəşəri, digər bir qrupa görə isə, yalnız Allaha ünvanlanmış ilahi eşqdır. Araşdırmalarımız əsasında belə bir qənaətə gəldik ki, Nəsi-

mi Fəzlullahı həqq-təalanın özü deyil, islam təsəvvüfün ənənəsinə müvafiq olaraq, Tanrının məzhəri saydığından onun Allaha və Fəzlullahə məhəbbəti eyniyyət təşkil etmir və bir sıra fərqli özəlliklərə malikdir. Belə ki, Nəsiminin istər ilahi, istərsə də Tanrının məzhəri saydığı ideal insana, o cümlədən də Fəzlullahə məhəbbəti təsəvvüf ənənələrinə uyğun gəlsə də, onun hisslərini olduqca səmimi ifadə tərzində bu əsərlərə canlılıq, təbiilik və əlbəttə ki, fərdilik vermişdir. Buna örnək olaraq, şairin “*Qandasan?*” rədifli iki şeirindən aşağıdakı mətllə beyləri göstərməklə kifayətlənirik:

*Canımı yandırdı şövqün, ey nigarım, qandasan?
Gözlərim nuri, iki aləmdə varım, qandasan?* (5, s. 149)

*Yandırdı şövqün canımı, ey dərdə dərman, qandasan?
Canımda can sənə, vəli istər səni can, qandasan?* (5, s. 151)

Təsəvvüf ədəbiyyatında eşq, bir qayda olaraq, “*əql*” və “*elm*” sözləri ilə təzad təşkil edir. Orta əsrlər ədəbiyyatında Məcnun obrazı və cünunluq anlayışı da təsəvvüfün eşq və əqlə münasibəti əsasında yaranmışdır. Nəinki Azərbaycan divan ədəbiyyatında, eləcə də İslami Şərq şeiri və fəlsəfi traktatlarda aşiq haqqında “*mülhid*”, “*kafir*”, “*divanə*”, “*cünun*” və s. kimi epitetlərdən istifadə edilmişdir. Nəsiminin də bəzən özünü “*laübalı aşiq*” adlandırması bu ənənədən qaynaqlanır:

*Rindü qəllaşəm, mənə zahid demə, ey müttəqi,
Laübalı aşiqi aləmdə bədnam eyləm.* (5, s. 59)

Qeyd etməliyik ki, sufilər əqli inkar edərkən, ayrıca fərdə məxsus olan əqli nəzərdə tuturdular. Təsəvvüfdə bir əqli-küll anlayışı da vardır və o, ilahiyyə məxsusdur. Yaranış aktının ilk mərhələsində yer alan və ilahi əsaslı əqli-küllə isə münasibət müsbətdir. Bu təsəvvüfi qənaətlərin təsiri ilə Nəsimi deyir:

Cuş qıldı əqli-küll, gəldi vücuda kainat

“Kaf”ü “nun” əmrindən oldu dü cəhan yekbar məst. (18, s. 91)

Şairin bütün yaradıcılığı boyu müşahidə olunan irfani görüşlərinin ifadə dairəsi yalnız mücərrəd anlayışlarla hüdudlanmış, bu fəlsəfi mülahizələr onun ümumilikdə təbiət hadisələrinin nizamı və qanunauyğunluğu, hətta novruz günləri, bahar fəslə barədəki şeirlərinin də ideya özüdür.

Ümumiyyətlə, Nəsimi şeirində bir sıra irfani deyimlərin işləndiyi məqam və daşdığı anla-yışlar göstərir ki, bu istilahlər yalnız ədəbi-təsəvvüfi ənənəyə bağlılığın təzahürü olmayıb, həm də fərdi ruh halı və ədəbi zövqün ifadəsi kimi də şeirə gətirilmişdir. Araşdırmamız əsasında belə bir qənaətə gəldik ki, Nəsimi ruhun seyri, Yaradana doğru gedişi və ilahi vüsaldan sonrakı dönüşü və s. kimi bir sıra məsələlərin izahında hürufilikdən artıq irfana arxalanmışdır.

Öncə də qeyd etdiyimiz kimi, Nəsimi şeirində bir sıra anlayışları ənənəvi təsəvvüflə hürufiliyin sintezi kimi dəyərləndirmək mümkündür. Buna nümunə olaraq, “zülf” anlayışının Nəsimi şeirindəki funksiyasını qeyd edə bilərik. Təsəvvüfdə “zülf”ün müxtəlif mənalarına, o cümlədən kəsrətin simvolu, ruhların məskəni olması və s. kimi rəmzi anlamaqlarına sıx-sıx rast gəlinir. “Zülf” Haqqın cəlal sifəti, onun izzətini qoruyan pərdədir, dağınıq və qara rəngdə olduğundan kəsrətin, üzü örtüyündən küfrün rəmzidir. Tanınmış alim Süleyman Uludağın qeyd etdiyi kimi, saç sevgilinin üzünü örtüyü kimi maddi aləmdəki çoxluq və təəyyün gerçək üzünü (zatını) örtər (16, s. 596).

Saçın müxtəlif vəziyyətlərinə də təsəvvüfdə xüsusi diqqət yetirilmiş və rəmzləşdirilmişdir.

Hürufilikdə isə ümumiləşdirici “xətt” anlayışının tərkib hissələrindən olan “zülf” məcaz-termin kimi bu fəlsəfi təlimin əsas ünsürlərindəndir və o, rəqəm və hərflərlə əlaqəli bir anlayışa çevrilmişdir. Nəsimi şeirində poetik-fəlsəfi ifadəsinə sıx-sıx rast gəldiyimiz bu anlayışa nümunə olaraq aşağıdakı beyti göstərə bilərik:

*Müşəfi-həqdir üzün məni içində bixilaf,
Zülfü qaşu kirpigidir ol kitabın xətləri. (5, s. 92)*

“Zülfü xal”, “zülfü rüxsar” cütlüyündən Nəsimi daha çox irfani, “zülfü qaş, kirpik” rəmzi ifadələrindən isə hürufilik ideyalarını açıqlayarkən istifadə etmişdir. Divan şeiri və fəlsəfi ədəbiyyatın daxili məntiqinə bir də fərdi şair səliqəsinin əlavəsi bu ifadələri nizamlayır. Bu kimi özəlliklər ədəbi zövq və şeir sənətinə mükəmməl bələdliyin göstəricisi olmaqla yanaşı, həm də Nəsiminin hər bir təsəvvüfi anlayış barədə aydın təsəvvürə malik olmasını və düşüncə aləmindəki sistemliliyi göstərir.

Maraqlıdır ki, Nəsiminin hürufilik təbliğ olunan şeirlərində “zülf” məcazi ilə yanaşı, yaxud eyni bir mətn daxilində işləndikdə “xətt” ənənəvi irfani ədəbiyyatdakı anlamını (üzün zərif tük örtüyü və bu əsasda yaranan “kəsrət” anlayışı) qoruyur. Bu zaman “xətt” hürufilikdə fəlsəfi dəyər kəsb edən üzün tüklə örtülü cizgilərinin (qaş, kirpik, saç və s.) rəmzi olmaqdan çıxır.

Nəticə

Nəsiminin türkcə irfani məzmunlu şeirlərinin dəyəri özünəqədərki təsəvvüf ədəbiyyatının
örnekələrinə dərinədən və incədən-incəyə bələdliyində, ənənəvi olana yeni bucaq altından

baxmasında və həmin fikirlərin şairin daha çox özü tərəfindən cilalanmış bədii biçimli, fəlsəfi məzmunlu ifadələrlə verilməsi ilə müəyyənləşir. Şairin əsərlərinin irfani əsasının İslami Şərq şeiri kontekstində öyrənilməsi onun təsəvvüfi düşüncə və poetik söz sənəti tarixindəki yerinin əvəzolunmazlığını, divan şeirinin söz fondunu zənginləşdirməsini və irfani poetikanın inkişafındakı xidmətlərinin misilsizliyini bir daha təsdiqləyir.

Nəsiminin qəzəllərinin ayrı-ayrı beytlərini hürufilik və ənənəvi irfani mülahizələri ifadə baxımdan tutuşdurmamız nəticəsində təsəvvüfi düşüncələrin aparıcı mövqedə olması qənaətinə gəldik.

Şairin hətta ilk baxışda yeni və fərdi kimi nəzərə çarpan bəzi mülahizələri də irfandan təsirlənmənin nəticələridir. Bunu da xüsusilə qeyd etməliyik ki, Nəsiminin farsca divanındakı şeirlərin əksəriyyəti və türkcə tuyuqları daha çox hürufilik görüşlərinin, türkcə qəzəlləri isə daha artıq təsəvvüfi mülahizələrin ifadə və açıqlamaları ilə zəngindir.

Qeydlər:

1. *Bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 12.*

2. *Şeyx Mahmud Şəbüstərinin “Gülşəni-raz” məsnəvisinin məşhur şərhçisi Lahiciyə görə, Qaf insani həqiqətin rəmzidir. Haqqın ad və sifətləri mükəmməl şəkildə insani həqiqətdə ifadə olunur. (2, s. 54)*

3. *Tuyuğdakı “arifi-rəbb” və “özünü bilən kişi” ifadələri “Mən arəfə nəfsəhu fəqad arəfə Rəbbəhu” (Özünü bilən rəbbini bilir) hədisindən qaynaqlanır.*

4. *Bu şeir H.Araslı tərtib etdiyi mətndə “Əlavələr” (5, s. 641) qismində verilmişdir.*

Qaynaqlar:

1. Gibb, E.O.Wilkinson. *Osmanlı Şiiri Tarihi*. C. I-II. Tercüme: Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

2. Göyüşov N. *Təsəvvüf anamları və dərvişlik rəmzləri*, Bakı: “Tural-Ə” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2011.

3. *Qurani-kərim*. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Ziya Bünyadov və Vəsim Məmmədliyev, Bakı: Azərənəşr, 1991

4. Nəsimi, İmadəddin. *İraq divanı*, Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1973.

5. Nəsimi, İmadəddin. *Seçilmiş əsərləri*, Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1973.

6. Şərafəddin Rami Təbrizi. *Ənisül-üşşaq*. Müqayisəli mətni tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Nəzakət Məmmədli, Bakı: Elm və təhsil, 2012.

7. Şixiyeva S. “Can” və “cahan” anlayışlarının poetik-irfani dəyəri

(Hafiz və Nəsimi şeirləri əsasında) (I məqalə). \ \ Şərq filologiyası məsələləri (üçüncü buraxılış), Bakı, 2007, s. 275-308.

Bakı Avrasiya Universiteti Sivilizasiya, cild 5, №4, 2016 (32)

131

8. Şıxıyeva S. “Can” və “cahan” anlayışlarının poetik-irfani dəyəri (Hafiz və Nəsimi şeirləri əsasında) (II məqalə). \ \ Şərq filologiyası məsələləri (dördüncü buraxılış), Bakı, 2009, s. 275-308.

9. Şıxıyeva S. “Ənəlhəq” Mövlana və Nəsiminin yozumlarında. \ \ Azərbaycan şərqşünaslığı, 2010, №1 (3), s. 18-22.

10. Şıxıyeva S. Çoxanlamlı “xətt” məcazi. \ \ Şəhriyar, 5, 12, 19, 26 noyabr 1998-ci il.

11. Şıxıyeva S. Hürüflük və irfani görüşlərin müqayisəli tədqiqi (Nəsimi şeri əsasında). \ \ Elmi araşdırmalar, №1-2, 2004, s.340-358.

12. Şıxıyeva S. İbn Ərəbinin hərf simvolizmi və hürüflük təlimi. \ \ Şərq və Qərb: Ortaq mədəni dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr. Prof. Aida İmanquliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq İbnül-Ərəbi Simpozyumunun materialları (9-11 oktyabr, 2009-Bakı), Bakı, 2010, s. 291-316.

13. Şıxıyeva S. Nəsimi şeirində “hicab” məcazi. \ \ Azərbaycan. EA-nın “Xəbərlər”i (ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), №1-2, 1992, s. 15-20.

14. Şıxıyeva S. Nəsiminin bahariyyəsi. \ \ Azərbaycan-İRS, №6-7, 2001, s.120-124.

15. Şıxıyeva S. Orta əsrlər ədəbiyyatında “eşq” anlayışı. \ \ Cahən, 1997, №2, s.36-39.

16. Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimləri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.

17. شش و كوكب، یزاریش زلفاح هج اوخ دمحم نیدل سمش انالوم تایلزغ ناوی دی. تاراشتننا، نارەت، ربه ر ب ی ط خ ل ی ل خ رتكد
هاش ی ل ع ی فص، 1376

18. ی کاب، دل ج ی جنوچوا، هددل ج چوا، یرلرثا. نیدل ادامع، میسن. 1973

Səadət Şıxıyeva

***Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA)
Akademik Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent***

NƏSİMİNİN DİNİ-FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ

Seyid İmadəddin Nəsimi bütün yaradıcılığı boyu həyatımızın mənası, bəşəriyyətin inkişaf proqramı, hidayət qaynağı olan müqəddəs Qurani-Kərimdən bəhrələnmişdir. Məhz Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən qaynaqlanmaq dahi şairin bütünlüklə yaradıcılığının ana xəttini təşkil etmişdir. Sovetlər dönəmi zamanında Nəsiminin “Ənəlhəqq” fəlsəfəsini ateizm ideologiyasının tələbləri əsasında tamamilə əks istiqamətə yönəldirdilər. Əlbəttə, quruluş özü ateizmə əsaslanan bir quruluş idi, bu səbəbdən də Nəsimisevər ədəbiyyatşünas-alimlərimiz böyük şairin yaradıcılığını məhz bu istiqamətdən təhlil edirdilər. Əks-təqdirdə onlar Nəsimini gələcək nəsillərə çatdırma bilməzdilər. Şübhəsiz ki, zaman keçdi, haqq öz yolunu tapdı, başqa sahələrdə olduğu kimi elm sahəsində də qadağalar götürüldü, hər şey olduğu kimi görünməyə başladı və Nəsimi yaradıcılığının gerçək üzvi meydana çıxdı. Nəsimi haqqında yeni elmi-tədqiqat əsərləri yaranmağa başladı və alimlərimiz gerçəyi əks etdirən şəkildə Nəsiminin yaradıcılığını xarakterizə etməyə başladılar. Hər kəs özünəməxsus bir şəkildə Nəsimiyə yanaşmağa başladı və bütün bunlar Nəsiminin bədii irsindəki kodların açılmasına xidmət göstərməkdədir. “Nəsiminin poetik hünərinin əsasında onun Allaha və onun qüdrətinə misilsiz, səmimi iman və inamı dururdu. Onun təkəkkürünü işıqlandıran və aydınlaşdıran bu iman idi, Allaha hüdudsuz və şəriksiz bir sevgisi idi. Allah sevgisi Nəsimi üçün hər şeydir. Şair Allahdan və onun iqrarından başqa heç nə istəmir. Onun möcüzəyə oxşayan bəyan şeirləri xüsusi bir ruhi vəziyyətin əksidir: bu halda Allah sevgisi onun bütün varlığına hakim kəsilirdi, onun aqlını və ilhamını işıqlandırır, fikrini misilsiz dərəcədə itiləşdirirdi”. (9. s.131).

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığının əsas qayəsi və ideyası isə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hikmət və möcüzələrlə zəngin müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələri ilə bağlıdır. Bu səbəbdən də ilk öncə “Ənəlhəqq” deyilən fəlsəfi baxışlarını təhlil etmək lazımdır. Məsələn, müqəddəs Qurani-Kərimin “Sad” surəsinin 84-cü

ayəsində Uca Allah buyurur: “Qalə-fəl-haqqu vəl-haqqə-əqul”. Tərcüməsi isə belədir: “Allah buyurdu: Haqq Məndədir və Mən Haqq söylərəm.” Nəsimi isə bunu Uca Allahın adından, sadəcə olaraq şeir dilinə çevirərək bəyan edir:

*Bulmuşam həqqi, ənalhəq söylərəm,
Həq mənəm, həq məndədir həq söylərəm!(15)*

Söz yox ki, Nəsimi də öz sələfləri Xaqani, Nizami və başqa qüdrətli şairlərimiz kimi müqəddəs Qurani-Kərimə Uca Allahın ona bəxş etdiyi dərəcədə yiyələnmişdi və bütün elmlərin qaynağı olan bu Allah kitabının istər mütəşabih, yəni çətin anlaşılan, istərsə də tez anlaşılan mübarək ayələrini özünün həyat şüarına çevirmişdi.

Müqəddəs Qurani-Kərimin “Əş-Şüəra” surəsinin 223-227-ci ayələrində uca Allah buyurur: “Uca məqamdan eşitdiklərini onlara təlqin edənlər və əksəriyyəti yalançıdır. Peyğəmbər şair deyildir. Şairlərə yalnız azğınlar tabe olurlar. Məgər görmədizmi onlar hər bir vadedə dərbədərdilər?! Və onlar özləri etmədikləri şeyləri deyirlər?! Ancaq iman gətirib yaxşı işlər görən, Allaha çox zikr edən, zülmə uğradıqdan (Peyğəmbər və İslam dini əleyhinə həcv eşitdikdən) sonra (onlara cavab olaraq şeirlər yazmaqla) intiqam alanlardan başqa! Zülm edənlər tezliklə biləcəklər ki, necə bir dönüş yerinə qaytarılacaqlar.” Ayələr nazil olandan sonra üç nəfər şair Həzrət Məhəmməd əleyhəssalatu-vəssəlləmin yanına gəlib soruşurlar ki, “Allah bu ayələri nazil edəndə bizim də şair olduğumuzu bilirdi, bəs biz indi hansı növ şairlərdən sayılırıq?” Allah Rəsulu buyurdu: “İman etmiş olanlar və yaxşı əməllər edənlər müstəsna.”

O zaman, yəni cahiliyyət dövründə, hələ İslam dininin təzə ayaq açdığı zamanlarda müşrik şairlər şəhəvət nümayiş etdirən, fitnə-fəsad törətməyi təbliğ eləyən və zətən pis əməllərə çağıran şeirlər yazırdılar. Belə ki, müşriklərin, yəni büt-pərəstlərin əksəriyyəti müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələri nəzmlə nazil olduğundan, eyni zamanda, Allah Rəsulunun Allahın Peyğəmbəri olduğuna inanmadıqlarına görə, onu şair hesab edirdilər. Lakin Həzrət

Məhəmməd əleyhəssatu-vəssəlləm şair deyildi, şair olmaqdan çox üstün idi. Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin “Haqqə” (Haqq olan qiyamət) surəsinin 41-42-43-cü ayələrində buyurur: “O şair sözü deyildir! Nə az inanırsınız! O kahin sözü də deyildir! Nə az düşünürsüz! O aləmlərin Rəbbi tərəfindən nazil edilmişdir!”

Lakin o dövrdə iman gətirən, Allaha və onun Rəsuluna inanan, namaz qılıb zəkat verən, saleh işlər görən şairlər də var idi ki, bu şairlər, öz şeirlərini küfr üzərində quran üzdəniraq şairlərə cavab olaraq Uca Allahı zikr edən, Ona şükr edən, Onun Haqq Allah olduğunu və varlığını, eyni zamanda Onun Rəsulunun Haqq peyğəmbəri olduğunu bəyan edən gözəl şeirlər yazırdılar.

Şübhə yoxdur ki, bütün varlığı ilə Uca Allaha, Onun Rəsuluna, Həzrət Peyğəmbər əleyhəssalatu vəssələmin pak Əhli-Beytinə bağlı bir şair olduğundan Nəsimi də öz sələfləri kimi şəhvət əsiri olan, iyrenc şeyləri təbliğ edən şairlərdən deyildi, əksinə yalnız və yalnız Uca Allahı zikr edən, Allaha şükr edən, Allahın Haqq olduğunu, şəriksizliyini, hər şeyə qadir olduğunu, mərhəmətinin və rəhmətinin sonsuzluğunu, bir sözlə ali keyfiyyətlərini, zatı və sifətlərini bəyan edirdi.

Bu səbəbdən də şairin yaradıcılığını izləyərkən onun ən ali məqsədinin bilavasitə Uca Allahın intəhasız böyüklüyünü və bütün varlığı ehtiva etdiyini poetik cizgilərlə nümayiş etdirdiyini görürük:

*Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövni-məkana sığmazam. (5.s.158)*

Şair burda Uca Yaradanın dilindən iki cahən deyəndə şübhə yox ki, maddi və mənəvi aləmi nəzərdə tutur və istər maddi dünya, istərsə də axirət dünyası nə qədər böyük olsa da Uca Allahın heç bir dünyaya sığmayacağını vurğulayır. Materialistlərə görə kainat üçün hər hansı başlanğıc və son yoxdur. Yəni kainat intəhasızdır. Materialist fəlsəfənin əsasında da məhz bu “Statik kainat modeli” anlayışı dayanır. Materialistlərə görə, kainat hərəkətsizdir. Lakin dövrümüzdəki müşahidələr kainatın başlanğıcının olmasını qətiy-

yətlə sübuta yetirir. Bundan əlavə kainat hər an hərəkət edir, dəyişir və genişlənir. Yəni Allahdan başqa hər şeyin, hətta kainatın da bir başlanğıcı və sonu vardır. Buna misal olaraq Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 51-ci surəsi “Zariyat” (Sovrulub dağıdan küləklər) surəsinin 47-ci mübarək ayəsində buyurur: “Biz göyü qüdrətimizlə yaratdıq və Biz onu genişləndirmədəyik”.

Onu da qeyd edək ki, müqəddəs Qurani-Kərimdə bir çox hallarda “səma” kəlməsi “kainat” və “kosmos” anlamına gəlir və bu da kainatın genişləndiyindən xəbər verir. XX əsrin əvvəllərində rus fiziki Aleksandr Fredman və belçikalı astrofizik George Lemaytr kainatın fasiləsiz hərəkət halında olduğunu və genişləndiyini nəzəri olaraq hesablamışlar və bu 1929-cu ildə müşahidələrlə tamamilə subuta yetirilmişdir. Lakin Uca Allah sonsuz və hududsuzdur. Şair də bunu heyrətamiz bir şəkildə vurğulayır:

*Ərşi ilə fərşi, kafî-nun, məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əfzəm ol, şəhrü bəyana sığmazam!(5.s.158)*

Şair ərş deyəndə göyləri, fərş deyəndə isə Yer kürəsini nəzərdə tutur. Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 71-ci “Nuh” surəsinin 18-19-cu ayələrində buyurur:

“Sonra sizi yenə ora qaytaracaq və (qiyamət günü də dirildib ordan da) çıxardacaqdır. Allah yeri sizin üçün xali etdi (fərş kimi ayaqlarınızın altına döşədi) ki, onun geniş yollarında gəzəsiniz.”

“Kaf” ك ilə “Nun” ن isə Quran hərfləridir, belə ki, ك kainatın yaranmasını, ن isə Uca Allahın kainatın yaradılışını və həyatın gedişatını Lövh-i-Məhbuzda mələklərə qələmlə yazdırmasını bildirir: “Belə ki, Uca Allah “Hurufi-Müqəttə” hərfələrindən olan “Nun” ن surəsinin birinci ayəsində:-And olsun qələmə və mələklərin yazdıqlarına, yaxud Lövh-i-Məhvuzda yazılanlara ki”,-bururur.

*Kövnü məkandır ayətim, zatinədir bidayətim,
Sən bu nişanda bil məni, bil ki nişana sığmazam!
Kimsə gümanı zənnilə olmadı, həddilə biliş,*

*Həqqi bilən bilir ki, mən, zənni gümanə sığmazam!
Surətə baxu məniyi surət içində tanı kim?!
Cismi ilə can mənəm, vəli cismiylə canə sığmazam!
Həm sədəfəm, həm inciyəm, həşri, sirat ədinciyəm,
Bunca qumaşi-rəxt ilə, mən bu dükünə sığmazam!
Gənci-nihan mənəm mən uş, eyni əyan mənəm, mən uş,
Gövhəri-kan mənəm, mənəm uş, bəhrə bukana sığmazam!
Gərçi mühiti-əzəməm, Adım Adəmdir, Adəməm,
Dar iilə kun-fəkun mənəm, mən bu məkanə sığmazam!(5 s.158)*

“Kun-fəkun”, “Ol desə olasıdır” - anlayışına gəlir və Uca Allah, Həzrəti Adəm əleyhəssalamı yaradarkən “Kun Adəm” söylədi, yəni “Yaran Adəm!”, - dedi və Həzrət Adəm əleyhəssalam dərhal yarandı.

*Can ilə həm cahən mənəm, dəhrilə həm zaman mənəm,
Gör bu lətifəyi ki, mən dəhrü zamanə sığmazam.*

*Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncü şeş mənəm,
Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyana sığmazam.
Zat iləyəm, sifət ilə, gülşəkəram nabat ilə,
Qədr iləyəm bərat ilə, bəstə dəhana sığmazam.*

*Nara yanan şəcər mənəm, çərxə çıxan həcər mənəm,
Gör bu odun zəbanəsin, mən bu zəbana sığmazam.*

*Şəhd ilə həm şəkər mənəm, şəms mənəm, qəmər mənəm,
Ruhi-rəvan bağıslaram, ruhi-rəvana sığmazam.*

*Tir mənəm, kaman mənəm, pir mənəm, cavan mənəm,
Dövləti-cavidan mənəm, ayinədana sığmazam.
(5.s.158)*

“Gör bu lətifəyi ki, mən dəhrü-zamana sığmazam!” deyən-

də şair Allahın zamana sığmadığını, ləzaman olduğunu, zamanı xilqətləri üçün yaratdığını bildirir. Burda şair “Qədriliyəm bərat ilə” deyəndə müqəddəs Qurani-Kərimin nazil olduğu “Qədr” gecəsini, eyni zamanda “bərat”, yəni bağışlanma gecəsini nəzərdə tutur.

*Gərçi bu gün Nəsimiyəm, Haşimiyəm, Qüreyşiyəm,
Məndən uludur ayətim, ayəti-şana sığmazam! (5.s.158)*

Çoxları, ələlxüsus da iman əhli, Uca Allahın aləmlərə rəhmət olaraq göndərdiyi Həzrət Məhəmməd əleyhəssalatu vəssələmin “Haşimi” şəcərəsindən və “Qureyş” tayfasından olduğunu bilir. Belə ki, dahi şair burda artıq Həzrət Məhəmməd əleyhəssalatu-vəs-sələmin dilindən çıxış edir.

*Ey üzü gül, ləbləri-mərcanımız,
Ey gözü nərgiz, şahi-məstanımız,
Üzünə qarşı sücüd eyləyir mələk,
Səcdəyə inkar edər şeytanımız.
Nunun, eynin, Həqq kitabıdır vəli,
Surətin nəqşi durur Quranımız!
Surəti-həqdır camalın, ey nigar,
Uş nəbinin sözləri Quranımız. (10. s.77)*

Bu misralarda Nəsimi özünün İslam dininə, müqəddəs Qurani-Kərimə nə qədər bağlı olduğunu bəyan edir.

Nəsimi həm də bir Əhli-Beyt şairi idi, belə ki, onun yaradıcılığında Əhli-Beytə olan sevgisi özünəməxsus ləfzi, ahəngi, poetik nizamı, xətasız düzümü, heyrətamiz axıcılığı ilə oxucunu başda Həzrət Məhəmməd (s.ə.s.) olmaqla onun pak Əhli-Beytinin, eyni zamanda, onların nurlu övladlarının Allah yanındakı məqamını xarakterizə edir.

Nəsimi Həzrət Əli əleyhəssalamı çox sevmiş və onu öz divanında intəhasız bir sevgi ilə mədh etmişdir:

*Ol Nəsimi, rəhməti fəcri Xuda,
Ol imdadu din-sirri Mürtəza.
Canu tən, gözü ilə görən aləm,
Ol ki, çoxlar oldu, andan Adəmi.
Ol şəhidi aşdı, fəzli zülcəlal.
Bəndü-zindanlarda, oldu mahu-sal.
Ol Məsiha, səyahət eyləyən,
Ərşi hər yerdə haqqı söyləyən.
Ol bəladan ahu-əfğan itməyən,
Söyləyən əsrarı, pünhan itməyən.
Xütbü-aləm, pişuvayi-əhli-dil,
Sərvəri, afaqi əmirəlmöminin. (15)*

Nəsimi, eyni zamanda bir sıra əsərlərində “siratul-müstəqim”lə, yəni Uca Allahın qoyduğu hidayət yolu ilə yaşadığını, iblisə uymadığını, zərrə qədər də dünya malında gözü olmadığını, ruzisinin yalnız Uca Allahdan gəldiyini, qiyamət günü sevgili Peyğəmbərimizin onun şəfaətinə gələcəyini, xar içində bitən qönçə gülə, öz dilini qoyub başqa dillərə minnət eləmədiyini, eyni zamanda, yalnız Uca Allah qarşısında əyildiyini bədii sözün ən yüksək, ən təsirli vasitələri ilə oxucusunun nəzərinə çatdırır:

*Xar içində bitən qönçə gülə minnət eyləməm,
Ərəbi, farsı bilməm, dilə minnət eyləməm.
Siratül-müstəqim üzrə gözətirim rəhimi,
İblisin təlim etdiyi yola minnət eyləməm.
Bir əcaib dərdə düşdüm hər kəs gedər karına,
Bu gün buldum, bu gün yedim, Haqq Kərimdir yarına.
Zərrəcə tamahım yoxdur bu dünyanın varına,
Ruzumu verə Xudadır, qula minnət eyləməm,
Ol Nəsimi, can Nəsimi, ol qəni-mehman ikən,
Yarın şəfaətləri Əhmədi-Muxtar ikən,
Cümlənin ruzusun verən ol qəni-səttar ikən,
Yer üzünün xəlifəsi, hünkara minnət eyləmə! (15)*

İmanlı şəxslərə çox yaxşı məlumdur ki, VIII-ci əsrdən, yəni Azərbaycan xalqı İslam dinini qəbul eləyəndən bəri özlərimizin ruhuna daim “Fatihə” vermiş, salavat çevirmiş və “Yə-Sin” oxumuşuq. Fatihə müqəddəs Quranın anası və açarı adlanır və yeddi ayədən ibarətdir. Biz əsasən Fatihənin ayələrini ən sadə şəkildə anlamışıq və Həzrət Məhəmməd (s.ə.s.) məhz ərəb dilində nazil olduğundan onu ərəb dilində mənimsəmişik, həm də ilahiyyətçi alimlərimizin səyi nəticəsində azərbaycanca tərcüməsini də öyrənmişik. Lakin biz onu sadə şəkildə anladığımıza görə onun fəlsəfi dərinlərinə varmamışıq və niyə məhz Fatihə surəsinin Quranın açarı, anası olduğu barədə düşünməmişik. Nəsimi isə Uca Allahın ona bəxş etdiyi kəramətlə, bəsirət gözünün açılması ilə bu mübarək surənin yeddi ayəsinin hikmətlərini, məna içində məna daşdığını özünəməxsus şəkildə açaraq bəyan edir:

*“Fatihə ümmül-kitabın göstər ayəsi nədir?
Büstü həştü sivü du hərfin xülasəsi nədir?
Doqquz ata, yeddi ana, dörd tayadan ver xəbər,
Du çəharü pəncü şeşin saqu bünyəsi nədir?
Üç yüz altmış altı mənzil, qırx səkkiz yerdə mizan,
Ey ki yetmiş yeddi hərfin on iki xası nədir?
Sidrəvü kövsər nədəndir, nöh fələkin gərdişi,
On iki bürcü kəvakib çayı, məvasi nədir?
Yeddi yerdir, yeddi gögdür, yeddi dərya, yeddi xət,
Yeddi müşhəf, yeddi ayət, yəqi-beyzəsi nədir?” (11.s.53.)*

Ədəbiyyatşünas alim Yaqub Babayev dahi şairin bu əsərindəki rəqəmlərə bu cür aydınlıq gətirir: “Deməli, filosof şairə görə varlıq müstəvisində müəyyən rəqəmlər ifadə etdiyi həqiqətlər xaosa yox, məqsədli nizama, ciddi harmoniyaya xidmət edir. Bu rəqəmlərdən əsasən 1-vücudi-küll, tövhid, 2-iki cahan, maddi və mənəvi aləm, 4-dörd ünsür, 6-altı cəhət və dünyanın 6 gündə yaranması, 8-behişt, 9-fələk, 12-bürc və ya on iki imam, 17-on yeddi rükət namaz və s. mənaları bildirir. Lakin bəzən eyni rəqəm daha çox, yəni başqa an-

lamlarda da işlədilir. Məsələn: 5-beş baxt namaz, beş duyğu üzvü, 5 üsuli-din İslamın təməl prinsipi, şüələrdə 5 ali kimsənə və s. Yaxud 14-iki dəfə nazil olunan və 7 ayədən ibarət “Əl-Fatihə” surəsinin 2-yə vurulmasından alınan rəqəm (“səbül-məsani”) 4 vəch (insan özü) sözünün ərəbcə yazılışındakı hərflərin əbcəd hesabı ilə ifadə etdiyi rəqəmlərdən alınan cəm; insan camalındakı 7 xətt və onların yerlərinin cəmi; insan üzündəki 7 ana (xətti ümiyə) və 7 ata (xətti-əbiyə); Quranın 29 surəsinin başlanğıcında yazılmış 14 hərf və s”.(3.s.93)

Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, həm dünyəvi elmlərə, həm də ilahiyyat elmlərinə əsasən göyün yeddi qatı, yerin yeddi qatı və okeanların da yeddi qatı var! Bundan əlavə, Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrini yeddi hərfə nazil etmişdir və məhz Həzrət Məhəmməd (s.ə.s.) “Merac”a qalxarkən Uca Allahın hökmü ilə “Sidrətül-Müntəha”ya yüksəlmiş, yəni onu Meraca aparan mələyin hətta qalxa bilmədiyi bir məqama yüksəlmiş və burda ona artıq mələksiz, yəni bilavasitə vəhy ilə Uca Allah tərəfindən “Fatihə” surəsi, eyni zamanda “Kövşər”, “Əl-Bəqərə” surəsinin “Ayətül-Kürsü” adlanan 255-256-cı ayələri, “Amənə-Rəsulu” adlanan 286-cı ayəsi nazil olunmuşdur.

Qəzəlxan şair, füzulişünas Hacı Mail “Fatihə” surəsinə tamam başqa iqtiqamətdən təhlil vermiş, surəni bilavasitə Həzrət Məhəmməd əleyhəssalatu vəssəlləmlə və onun pak Əhli-Beyti ilə əlaqələndirmişdir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Nəsimi sələflərindən aldığı dərslərə rəğməən heç vaxt şeirə xəyanət etməmiş, şeir xəzinəmizi daha da zənginləşdirməkdən ötrü bütün poetik qəliblərdən, bədii ifadə vasitələrindən olduqca məharətlə istifadə etmişdir.

Klassik bədii ifadə vasitələrində “müdəvvar” xüsusi yerlərdən birini tutur. Müdəvvar dairəvi dövrə deməkdir. Bu vasitə ilə yazılmış misranın və yaxud beytin hansı kəlməsindən başlayıb oxuduqda məna itmir. Nəsimidə bu cür ritmik quruma malik qəzəllər vardır. Onlardan birini göstərməklə dahi şairin sənətinin nə qədər zəngin olduğunu açıq-aydın görürük:

*Ey baharım, ey nigarım, ey şikarım, şahidim,
Ey hərifim, ey zərifim, ey şərifim, sərvərim. (5.s.98)*

“Təşbih Azərbaycan poeziyasında ən geniş yayılmış vasitədir. Elə bir Azərbaycan şairi yoxdur ki, təşbihdən istifadə etməsin. Təşbih zatən özlüyündə bir fəlsəfi kateqoriyadır. Təşbihdə emosional təsir çox güclüdür. Şairlər əsasən təşbihlər vasitəsilə öz şairlik qüdrətinin hansı dərəcədə olduğunu nümayiş etdirə bilər. Ərəb ədəbiyyatşünası İbn Quteybəyə görə, “Şeiriyətdəki müqayisə sadə bənzətmə yaratmaq üçün deyil, predmet və hadisələri daha dəqiq tanımaq və ayırd etmək məqsədi daşıyır. Oxşar sifətlər və artıq cəhətlər isə şərti xarakter daşıyır. Onlar nə qədər çox olarsa, müqayisə daha mükəmməl sayılır. Bu sayaq qarşılaşmada bu mühakimə başqa bir mühakimənin doğruluğunu vurğulamaq üçün dəlil kimi gətirilir”. (13.s. 12, 99, 107).

Nəsimi təşbihlərdən olduqca geniş şəkildə istifadə etmişdir və onun əsərlərində bu bədii ifadə vasitəsi bədii sözün qüvvətlənməsində olduqca mühüm rol oynamışdır:

*Qəmər-çəhrəm, pəri-ruyum, zərifim, şuxumu şəngim,
Çəmən buyum, gül-əndamım, zəhi-tərvi gülüstanım,
Zərifim, nazikim, hubum-həbibim, türfə-məhbubum,
Hicazım, Kəbə və Turum, behiştim, hiri-rizvanım.*

(İncəm, gözəl davrananım, sevdalım, bənzərsiz sevilənim, Kəbəm, Turum, cənnətim hurim, rizvanım.)

*Çırağım, şəmim, şəmimi-nurum, ziyam, ulduzum, şəmsim,
Həzarım, bülbülüm, verdim, nəsimiyi xoş əlhanamım, (15)*

(Çırağım, şamım, nurum, işığım, ulduzum, günəşim, bülbülüm, gülüm, nəsimim, xoş oxuyanım.)

Müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan bəlağət, bədiyyat

elmləri Azərbaycan klassik ədəbiyyatını həddindən artıq zinətləndirmiş və zənginləşdirmişdir. Azərbaycan şairlərinin elmi fəhmi, poetik təxəyüllü bilavasitə müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin təsiri ilə inanılmaz dərəcədə işıqlanmış və bütün bəşəriyyətə örnək olacaq səviyyədə olduqca möhtəşəm əsərlər yaratmağa vadar etmişdir. Bu da öz növbəsində şairlərin ədəbi irsində bədii təsvir sisteminin qurulmasına müsbət təsirini göstərmişdir. Məhz bu səbəbdən də poetik təxəyyülün gerçəkləşməsi üçün işlənən bədii təsvir sistemi həm də bu ifadə vasitələrindən ibarətdir.

Məsələn, “hüsni-təlil”də bir sifət ədəbi səbəb kimi həqiqi səbəbin yerinə işlədilir. “Əks” sözünün mənası tərsinə çevirmək, “təbdil” sözünün mənası yerdəyişmə, “tədvir” isə dövr etmək deməkdir. Bir çox poetik vasitələr kimi bunlar da müqəddəs Qurani-Kərim bəlağətindən irəli gələn bədii təsvir üsullarıdır. Müqəddəs Qurani-Kərimin bir sıra ayələri vardır ki, “əks” adlanan poetik qəlibə uyğun həm başdan, həm sonradan oxunarkən bir-birinin təkrarı olur. Belə ki, Nəsimi bu cür bədii təsvir üsullarından öz əsərlərində məharətlə istifadə etmişdir. “Hüsni-təllillər”, “əkslər”, “təbdillər”, “tədvirlər”, eyni zamanda istər klassik, istərsə də müasir poeziyada ən çox işlənən “istiarələr”, “təkrirlər” daim onun şeirlərinin bəzəyi olmuşdur:

*Ey müsəlmanlar, bu gün ol yari-pünhan ayrılır,
Ağlamayım, neyləyim, çün gövdədən can ayrılır.
Ey sənəm, hicran əlindən naleyi-zar eylərəm,
Gözlərimdən sanasan, dəryayi-ümman ayrılır.
Ol səbəbdəndir ki, mən bimarü rəncur olmuşam,
Xəstə könlüm mərhəmi, şol dərdə dərman ayrılır.(10.s.247)*

“Nəsimi poetik irsinə bir mübhəmlik gətirən, onun şeirində həm də bədii dəyər kəsb edərək “sirri”nin əsasını təşkil edən isə təsəvvüf məcazları və hürufi rəmzlərinin çoxluğuudur. Yüzildən-yüzilə, şüridən-şeirə inkişaf edərək, məna tutumunu genişləndirən və çoxsaylı təsəvvüf anlayışlarının müştərək leksik fondunu yaradan

termin- məcazlar Nəsimi şeirinə də poetik və fəlsəfi fikri özülünü təşkil edir. Buna baxmayaraq, mütəfəkkir şairin şeir sənətinin sirlərinə yiyələnmək və dərinliklərinə nüfuz etmək üçün ənənəvi, müştərək fəlsəfi-dini məzmunlu poetik deyimləri bilmək kifayət etmir. Nəsimi öz sirrini XXI yüzilliyin oxucusuna asanlıqla açmır. Onun zəngin fikir dünyasının zahiri “örtüyü” mövqeyində olan məcazların həqiqi anlamını başa düşmək üçün şairin üçdilli (türk, fars və ərəb) bədii-fəlsəfi məhsulunun dönə-dönə mütaliə edilməsi və incələnməsinə ehtiyac duyulur. Onu da qeyd etməliyik ki, Nəsiminin didaktik, öyrədici xarakterli şeirləri bir çox hallarda onun ruhi haləti və daxili həyəcanlarını ifadə edən əsərlərinin “açar”ı mövqeyindədir”.(14.s.125)

VIII əsrdə, miladi təqvimlə 767-ci ildə Xəlil ibn Əhməd əruz vəznini yaratdı. O, əruz vəznini haqqında tam bir sistem yaratdı. Ərəb fonetikasında saitlər uzun, orta, qısa olmaqla üç tələffüz vəziyyəti vardır. Buna görə də əruz vəznini ərəb şeiri ilə olduqca rahat uyuşurdu. Bu səbəbdən də Xəlil ibn Əhməd əruzun 15 bəhrini müəyyənləşdirmişdir. Sonradan əruzun 4 bəhri də müəyyən edilərək 19-a çatdırılmışdır.

Türkdilli poeziyada əruz vəznində ilk əsər Yusif Balasaqunlunun (Yusif Has Hacib) XI əsrdə Kaşğar şəhərində yazdığı “Kutatqu-bilik” (Xoşbəxtliyə aparan elm) poemasıdır.

Türk dilində yazan Azərbaycan şairləri də XI əsrdən etibarən əruz vəznində yazıb-yaratmağa başlamışlar.

“Əruz vəznini əsrlərdir ki, şeirimizə yoldaşlıq edir. Bütün dahi klassiklərimizin əsərləri demək olar ki, bu vəznə yazılmışdır. Ona görə də bu vəznin nəzəri əsaslarını öyrənməli və bu vəznə yazılmış şeirləri düzgün oxumağı bacarmalıyıq”. (4.s.3)

Nəsimi əruz vəzninin bir çox bəhrlərində əsərlər yaratmışdır, lakin şair əsasən “həcəz” və “rəməl” bəhrlərindən istifadə etmişdir. Belə ki, onun divanında həcəz bəhrində 70, rəməl bəhrində isə 96 şeir vardır. Lakin şair rəcəz, münsərih, müzare, xəfif, mütədarik və sairə bəhrlərdə də əsərlər yaratmışdır. Onun qəzəllərinin bədii-emosional imkanları hududsuzdur. Şair Azərbaycan dilində qəzələ

zəngin üslub çalarları gətirmişdir. Onun milli şeirimiz qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri xalq üslubunda yaratdığı qəzəllərdir. Bu qəzəllər Nəsimi ədəbi-irsində çoxluq təşkil edir və əsasən əruz vəzninin oynaq bəhrlərində yazılmış, səlis koloritli nümunələrdir və ürəyəyatımlı ahəngləri ilə nəğmə-təranə məqamındadır:

*Mehri ruhun tabinə düşdü könlü, yanədir?
Şəmə düşən narına yansa gərək ya nədir?
Ey məhi-bədrin üzü mehri-rüxündən xəcil,
Şəminə gör canımı, kim necə pərvanədir. (10.s.222)*

Əruz vəzninin sirlərinə mükəmməl surətdə yiyələnən şairin qəzəlləri əlvan məcazlar silsiləsi ilə zinətlidir. Şair ənənələrdən gəlmə və bədii sistem halına düşmüş bədii fiqurlardan yaradıcı şəkildə istifadə etməklə, doğma xalqın lüğət fondundan bu silsiləni dolğunlaşdırmış, kamilləşdirmişdir.

“Nəsiminin yaratdığı dini-fəlsəfi şeir dili onun türk xalqlarının poeziyası tarixində ən böyük, ən mislisiz xidməti idi. Bəzən onun dilinin əsilliyinə belə, şübhə etmək istəyirsən, çünki bu dil müasirlərindən müqayisə gəlməz dərəcədə mükəmməl, poetik və sadədir, anlaşılıqdır”. (9.s.131)

Nəsiminin dahi şair olmaqla yanaşı, mömin bir insan olduğunu hələ 1991-ci ildə, yəni Sovet İttifaqı dağılmamışdan, bütün Qafqazın Şeyxülİslamı Hacı Allahşükür Paşazadə qələmə aldığı “Qafqazda İslam” kitabında qeyd etmişdir:

“Xaqani də, Nizami də, Füzuli də, Nəsimi də - Allah onların hamısından razı olsun! – Allaha, Onun Peyğəmbərinə və Kitabına inanan, təqdir olunana əməl edən, inkar ediləndən yan keçən mömin adamlar olmuşlar. Möminlər üçün isə ən səciyyəvi xüsusiyyət dinin təqdir etdiyi əməlisalehlikdir. Bu adamların dünyaduyumunun əsasını din təşkil edir. Deməli, onların əməlləri də, sənəti də dindən bəhrələnir. Əgər biz onların dinə qarşı çıxdıqlarını iddia etsək, onların əməllərini də, sənətini də inkar etmiş olarıq!”(6.s.150)

Tarixi mənbələrə görə, Nəsimi, Nəimi Şah Fəzlullah ibn Əbu

Məhəmməd Təbrizinin naibi olmuş və Nəimi hökmdar Əmir Teymurun oğlu Miranşahın əmri ilə qətlə yetiriləndən sonra hürufiliyi təbliğ etməyə başlamışdır.

“Şah Fəzlullahın ölümündən sonra onun fikirləri və təriqəti bütün İslam aləminə yayılmışdır. Əli-Əliyül-Əla, Seyid İmadəddin Nəsimi və başqaları kimi onun canişinləri və naibləri Anadoluya qaçmış, Bəktəşilərin təkyələrinə və xanəqahlarına yol tapıb, bəktəşi təriqətinin əvəzinə hürufi təriqətini təbliğ etməyə başlamışdır” (7.s.256-257)

Nəimi tərəfindən yaradılan və Nəsiminin üzvü olduğu “Hürufilik” isə Uca Allah tərəfindən Həzrət Məhəmməd əleyhəssalatu vəssələmə nazil edilən müqəddəs Qurani-Kərimin hərflərinin dünyanın və kainatın sirlərini ehtiva eləməsini göstərən bir təriqət idi:

“Hürufilik” təliminin banisi Azərbaycan yazıçısı və mütəffəkiri təbrizli Fəzlullah əl-Hürufi Nəimi idi. O, hürufilik ideyalarını təbliğ etmək və hürufi təşkilatlarını yaratmaq məqsədilə Şərq ölkələrini çox gəzmişdi. Hürufiliyin əsas müddəaları Nəiminin “Cavidnamə” (“Əbədiyyət kitabı”) əsərində şərh edilmişdir. Hürufilər bu fikirdə idilər ki, ərəb əlifbasının hərfləri müqəddəs xarakter daşıyır və dünyanın sirlərini açmaq üçün bir vasitədir”. (1.s.219)

“Nəsiminin ustadi-hürufi təriqətinin əsasını qoyan Nəimi dərin düşüncəsi, elmi və biliyinə görə Mövlanə dərəcəsinə yüksəlmişdi, onun “Cavidani-Kəbir” və Cavidani-Səcir” əsərləri İslam aləmində, xüsusilə də şiə məzhəbli müsəlmanlar arasında çox məşhur idi. Bütün fəlsəfi görüşləri Yaradanın təkliyinə və intəhasız böyüklüyünə həsr olunmuş Nəiminin canişini və naibi Nəsimi onun yolunu şərəflə davam etdirmiş və ömrünün axırına qədər də öz möhtəşəm əsərləri ilə hürufiliyi təbliğ etmişdir:

*Sirri ənal-həq söylərəm, aləmdə pünhan gəlmişəm,
Həm həq derəm, həq məndədir, həm xətm-i-ınsan
gəlmişəm”. (8.s.107)*

Nəsiminin ustadı Nəimi, “Hürufilik” cərəyanının nəzəri əsaslarını öz düşüncələrinə rəğmən, müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək

surələrinin başlanğıcında işarə olunan “Hurufi-Müqəttə” hərflərindən almışdır. Belə ki, müqəddəs Qurani-Kərimin bir çox surələri “Hurufi-Müqəttə” məsələn:

sad ص ayn ع qaf ق ra ر nun ن mim م lam ل əlif ا
və ilaxır hərfərilə başlayır. İstər hüzüür məclislərində, istərsə də rəhmətə gedənlərimizin məzarı üstündə ən çox oxunan “Yə-Sin” ي س ي surəsi də “Hurufi-Müqəttə” hərfələri ilə başlayır. “Hurufi-Müqəttə” hərfələri ilə ayələrin içindəki hərfərlə fərqi, onların burda göstərdiyi kimi bütöv şəkildə oxunmasıdır. Yəni müqəddəs Qurani-Kərimi oxuyan hafiz və yaxud qare bu hərfələri bütövşəkildə, özü də bir çox hallarda uzadaraq tələffüz edir.

Nəsimi isə müqəddəs hərfələrə özünəməxsus şəkildə bir mənə verir:

*Mən otuz iki hurufəm “ləm, yə, zəl”,
Yoxdur ortağım, nə mislim, nə dəbəl.
Çün əbədidir axirim, əzəl əzəl,
Əvvəlü axir mənəm, əzzə və cəl.(15)*

Onu da mütləq qeyd etmək lazımdır ki, “Hurufi-Müqəttə” hərfələri sirri-Xudadır, Uca Allahla Həzrət Məhəmməd əleyhəssatu vəsəlləm arasında olan rəmzlərdir və Allah Rəsulu bu hərfələrin mənasını kimsəyə anlatmamışdır. Belə ki, daim Quran təfsirçiləri bu hərfələrə cürbəcür izahlar versələr də, bunlar, sadəcə olaraq, fərziyyəyəldir, çünki yuxarıda deyildiyi kimi bu Allahla Rəsulu arasında olan bir sirdir, əsl həqiqətdə isə indiyə qədər bu sirri açmaq kimsəyə qismət olmamışdır.

Görünür Nəsiminin ustadı Nəimi də bu hərfələrin sirrini özünəməxsus şəkildə qəbul etdiyi üçün bir növ təfəkkürünün qələbəsi kimi bunu həqiqət hesab eləmiş və öz düşüncələrinə rəğmən bu hərfələrin əsasında “Hurufilik” təriqətini yaratmışdır.

Yuxarıda dəfələrlə qeyd olunduğu kimi Nəsimi Uca Allaha çox bağlı idi və o qədər bağlı idi ki, ilahi eşqdən yaxşı mənada məst olurdu. Buna görə də zətən Uca Yaradanın eşqi ilə məst olan şair bütün yaradıcılığı boyu başqa-başqa biçimlərlə işarələnən Allah

eşqini bu əsərində qələminin heyrətamiz qüdrətilə bildirir:

*Çün məni bəzmi-əzəldə eylədi ol yar məst,
Ol cəhətdən görülür bu çeşmimə dəyyar məst.
Eşqi-sübhani meylindən valeh oldu şöylə bil,
Ərş məstü, fərş məstü, kövkəbü-səyyar məst.
Ənbiyavü, övluiyavü,, əsfıyavü, ətqiya,
Oldular həq məclisində şöylə bihuşyar məst.
Könlümüz nuri-təcəll, cismimizdir kuhi-Tur,
Canımız didara qarşı oldu Müsavar məst.
Ey Nəsimi, sirri-həqqin məhrəmi sənsən bu gün,
Söylədin qüdrət dililə, məniyi əsrir məst. (2.s.35)*

İmadəddin Nəsimi bu əsərdə mövcudatın, ik növbədə peyğəmbərlərin, övliaların, əməli-saleh bəndələrin ilahi eşqilə məst olduqlarını söyləyir. Şair insanın vücudunu Tur dağına, könlünü isə “nur”a bənzədir. Yəni İlahi nurun təcəllası qarşısında Həzrət Musa əleyhəssalam kimi özündən gedəndə də əgər Uca Allah öz sevdiyi bəndəsini Öz nuruna qərq edibsə həmin bəndə dünyasını dəyişənə qədər həmin nur vasitəsilə Allah eşqi ilə məst olacaqdır. Müqəddəs Qurani-Kərimdən xəbəri olanlar da bilirlər ki, Allahın kitabının 24-cü surəsi olan “Nur” surəsinin 35-ci ayəsində Uca Allah buyurur: “Allah nur içində nurdur və dilədiyini Öz nuruna qovuşdurar.

“Azərbaycan xalqının dahi şairi İmadəddin Nəsiminin özünəməxsus-poetik və fəlsəfi fikir dünyası vardır. O, hər şeydən əvvəl, hürufiliyə məxsus fəlsəfi fikirlərin ən böyük tərənnümçüsü və təbliğatçısı olmuşdur. Nəsimi şeirləri özünün hürufilik təriqətinin, zəmanəsinin siyasi-ictimai fikirlərinin poetik salnaməsinin özünəməxsusluğunu səciyyələndirərək, çox haqlı olaraq deyib ki, ancaq məna əhli Nəsiminin sözlərini dərk edə bilər”.(11.s.291)

Nəsimi bizə yol göstərir! O bizə Uca Allahın həqiqətlərini, Quranı, Həzrət Məhəmmədi, Əhli-Beyti, imamlarımızı, vətənimizi, torpağımızı, dilimizi, dinimizi, milli və dini dəyərlərimizi, elmimizi, ədəbiyyatımızı, adət-ənənələrimizi, əcdadımızı, soy-kökümüzü,

sələflərimizi sevməyi anladır, Uca Allahın dostlarını, düşmənlərini tanıdır, Siratül-müstəqimlə, yəni Uca Allahın qoyduğu hidayət yolu ilə yaşamağı başa salır, böyüyə, ağsaqqala, ağbirçəyə hörmət eləməyin Uca Yaradan yanında nə qədər dəyərli olduğunu və zətən bu dünyada halallıqla ömür sürməyin vacibliyini bəyan edir.

Dahi şairin əsərləri əslində bizlər üçün dərsdir, öyüd-nəsihətdir, tövsiyədir, ilk öncə isə İslam hökmlərinin və əxlaqının bir aynasıdır. Bu səbəbdən də Nəsimini oxumaq, Nəsimini öyrənmək, Nəsimini yeni baxışlarla tədqiq və təhlil eləmək çox vacibdir. Nəsimi bir dünyadır, belə ki, biz bu dünyanın dərinliklərinə vara bilsək, həm özümüzçün, həm xalqımız üçün çox şeylər əldə eləyə bilərik! Çünki Nəsimi dünyasında heç bir xəta yoxdur! Hər şey çox gözəldir, çox pak və safdır. Çünki Nəsimi, Uca Allahın kainatın, həyatın, varlığın, mövcudatın, məxluqatın tək bir Yaradanı və Haqq Allah olduğunu, Onun Bəşər övladına bəxş etdiyi hər ayəsində mənə içində mənə olan müqəddəs Qurani Kərimin misilsizliyini, Uca Allahın aləmlərə rəhmət olaraq göndərdiyi sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s.) və Onun pak Əhli-Beytinin bəşəriyyətin xilasını üçün nicat gəmisini olduğunu, incələnmiş, nəqşlənmiş, cilalanmış, heyrətamiz poetik qəliblərlə, bədii ifadə vasitələri ilə olduqca rəvan və aydın şəkildə nəzərimizə çatdırmışdır. Biz Azərbaycan xalqı olaraq hər zaman qurur duymalıyıq ki, Nizami, Füzuli və Nəsimi kimi tək Azərbaycan, ya müsəlman Şərfinin ədəbiyyatına deyil, dünya ədəbiyyatına qiyməti heç bir şeylə ölçülməyən töhfələr, ləllər -dahi şairlər bəxş etmişik!

Allah qəni-qəni rəhmət eləsin!

İlahi amin! Amin ya Rəbbil-ələmin!

Vüqar Əhməd

***AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
“Mətbuat tarixi və publisistika” şöbəsinin müdiri,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor.***

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Tarixi (III cilddə) Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı-1958. 444 səhifə.

2. Doktor Cavad Heyət. Azərbaycan Ədəbiyyatına bir baxış. Bakı-Yazıçı 1993. 176 səhifə.

3. Yaqub Babayev. Təriqət ədəbiyyatı. Bakı-Nurlan-2007. 116 səhifə.

4. Tərlan Quliyev. Əruzun təcürbi məsələləri. (Dərs vəsaiti) Azərbaycan Respublika Təhsil Nazirliyi Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası Elm və təhsil, Bakı-2013. 182 səhifə.

5. İ. Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən Həmid Araslı. Bakı,-1973. 456 səhifə.

6. Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə. Qafqazda İslam: Tarix və Müasirlik Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı-1991. 223 səhifə.

7. Məhəmmədli Tərbiyə. Danışməndani Azərbaycan. Görkəmli elm və sənət adamları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı-1987. 435 səhifə.

8. Vüqar Əhməd. Ədəbiyyatşünaslıq. Filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərslik. Müəllim nəşriyyatı, Bakı-2008. 149 səhifə.

9. Rəhim Əliyev. Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü. Bakı, Nafta-Press, 2006, s.131

10. İ. Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. II cilddə, I cild. Tərtib edən Həmid Araslı. Bakı-2004, s.77

11. İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı. Tərtib edən Qəzənfər Paşayev. Bakı-2018, s.77, s.291

13. Seyidbülqasım Əl Musəvi Əl Xoi. “Əl-Bəyan”. Tehran-“Dərüs-səlqeyln, 1386-2007.

14. Səadət Şıxıyeva. “Nəsiminin irfani görüşləri” Bakı Avra-siya Universiteti Sivilizasiya, cild 5, №4, 2016(32) s.125.

NƏSİMİ: İLAHİ EŞQ ŞƏHİDİ...

(Bir parça)

Orta əsrlərdə İslam Şərqində bir çox bilgi sahələrində, o sıradan ilahiyyat və gizli elmlərdə, olduğu kimi, eşqin istənilən formasına – insani (qadın və kişiyyə yönəli könül istəkləri), ilahi (Allahdan və onun sonuncu rəsulu - Məhəmməd peyğəmbərdən başqa, qeyri-Rəbbi sevmək yasaq idi: xaçpərəstlərin Ata Allah, Oğul Allah, Müqəddəs Ruhi özündə cəmləyən anlayışı - İsa peyğəmbəri, hətta türklərin Tanrılarını, bütləri ürəyə buraxmaq olmazdı), hətta platonik (ustada, dosta, şaha, xana belə sevda bağlamaq mümkün deyildi) məhəbbətə qəti tabu vardı...

Şiələrin çoxluq təşkil etdiyi Qızılbaş Azərbaycanda Nəimi - Nəsimi cütlüyü bu məkan-zaman baxımından qlobal Şərq qadagmasını darmadağın edən Hürufizim “Allah – İnsan” adlanan eşq vəhdətini - sevgini İlahi inam sisteminə, inac təfəkkürünə, şəriət baxışlarına, ədəbiyyata, ilahiyyata, poeziyaya, fəlsəfəyə, bir sözlə, humanitar-estetik, kulturoloji-dini, ədəbi-fəlsəfi fikrə, daha sonralar isə dünyagörüşə-həyata baxışa-yaşam tərzinə tətbiq etmək üçün poeto-texnologiya yaratdılar. Ki, adını biz çox-çox sonralar hürufik, təsəvvüf, sufiliyin Azərbaycan – şiə forması sayılan hürufizim qoyduq.

Hürufizim - humanitar, yəni ilahiyyat-fəlsəfi-poetik düşüncə tərzindən çox, ictimai-siyasi (yadellilərə qarşı mübarizə, ilkin modern Azərbaycan dövlətçiliyi – sonralar Şah İsmayıl Xətəinin qurduğu Səfəvilər - Qızılbaşlar imperiyası və s.), sosial-mədəni (Ərdəbil-Təbriz seyid ocaqları, daşyonanlar, Şimali Azərbaycan - Anadolu təriqətçilər, dərvişlər, hürufiçilər), ədəbi-fəlsəfi (doğma ləhcədə yazılan Azərbaycan-türk ədəbiyyatı, dini-fəlsəfi poeziya, anadilli irihəcmli məsnəvilər – mənzum romanlar, lokallaşdırılan – milliləşdirilən fəlsəfi fikir, dini-təriqət (şiə məzhəbi, İmamların ilahiləşdirilməsi, Allahın rəsullu ilə yanaşı xilaskar

Mehdiçilik, insanın simasında Tanrının təcəssüm etməsi) forması olaraq əvvəlcə Azərbaycanı öz böyük-güclü təsirinə aldı, daha sonra, geniş Şərqi, İran, İraq, Türkiyə, Suriya, Qafqaz diyarları, Ərəb dünyası və Orta Asiya torpaqlarındakı insanların ruhunu – intellektini ələ keçirməyə başladı...

Hürufizmin banisi Fəzlullah Nəimi Astarabadi idisə, söz yox, təriqətbaşı Nəsimi oldu: Orta əsrlər Şərqi poeziyanın-şərin-əruzun düşünən beyinlərə, iananan könüllərə, yadda saxlayan şüurlara təsirini yada salsaq, ədəbiyyat tarixini xatırlatsaq, bu fikrimizi isbat etməyə lüzum yoxdur, yaxud başqa bir hürufi lideri haqqında bizdə dəqiq dəlillər - tarixi məlumatlar olmadığına görə bu fikrə gəldiyimiz məntiqli görsənər.

Bir qədər qabağa gedərək həm Nəimi, həm də Nəsimin edam edilməsinin, Mövlanə Məhəmməd Füzulinin İraqda – türkman torpaqlarında sıxışdırılmasının əsas səbəblərindən birinin də hakim qüvvələrin (Orta Asiyadan gəlmişlərin, Şirvanşahların, Osmanlıların, Suriyadakıların və s.) əhli-sünnə məzhəbindən, hürufilərin isə şiə-cəfərilərə məxsusluğunu göstərmək mümkündür: nədənsə, tədqiqatçılar indiyə qədər də bu ciddi tarixi faktı unudurlar.

Hürufizmin tərəfdarları hakim zümrəyə və Azərbaycanı işğal edənlərə qarşı şiizmi əsas ideoloji-siyasi, mənəvi-dövlətçilik texnologiyası kimi götürdülər. Şah babamız İsmayıl Xətai Nəimi-Nəsimi-Füzuli üçlüyünün dövrlərinin mənəviyyatında-fəlsəfəsində, ədəbiyyatında-poeziyasında cızdıqları o möhtəşəm - bütöv, milli, imperialist, ictimai-mənəvi Azərbaycanı reallaşdırdı, Səvəfilər İmperiyasını qurdu...

Aydın Xan Əbilov

*Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyinin sədri,
www.kitabxana.net - Milli Virtual-Elektron
Kitabxananın rəhbəri, yazıçı-kulturoloq*

NƏSİMİDƏKİ FÖVQƏLADƏ JEST ÖZÜNƏQAYIDIŞA ÇAĞIRIŞDIR

Bildiyimiz kimi, dahi şair Nəsimi, əsrlərdir müxtəlif girdablarda fərqli xarakterizə edilir; alim gözündə də, nadan gözündə də o, Allahsız kimi məna tapır. Fəqət unudulur ki, Nəsimi heç vaxt Allahlıq iddiasına düşmədi, əksinə, Allahın bir fəvqəl varlıq olduğunu dedi. Onun bütün qəzəllərində ölüm insanın dəyişilmə anıdır - yəni cism (bədən) torpağa gömülür, ruh öz Orbitinə (Allaha) qayıdır. Yəni, ölüm bədən və ruhun təqdisində insanı ruhdan aralamaq gücünə malikdir, ruh da öz fəvqəlliyi ilə bədənə təpər vermək əzmindədir... Nəsimi gerçəyini Allaha qədər aparıb çıxaran bu kimi əlçatmazlıqlardır.

Ruh çəkisizliyin qanunlarına tabe olmaz. Haqqı sevənə Allah su paklığı verir... Belələrinin baxışında su aydınlığı olur... Haqqsevərlər bu aydın hücrədə boy atır, böyüyür. Taledən gələn səs-sədalar onlara bir ömür hənirtisi qədər işıqlı görünür... Nəsimi su aydınlığı ilə Allaha tapındı, məqsədinə çatdığı fikrin zahiri qatında da Allaha çəkdi... Elə öz ustadı Nəiminin edam günündə də o, bu işığın içində bir vəhşət bulantısı gördü...

*Ey müsəlmanlar, bugün ol yarı-pünhan ayrılır,
Ağlamayım neyləyim, çün gövdədən can ayrılır...*

Bəlli ki, Nəsimi, ustadı Fəzlullah Nəimi Miranşahın qəzəbli baxışları altında edam edilərkən bu harayı qopartmışdı. İllər sonra Nəsimi özü dar ağacında soyularkən bəşər onun üçün ağı dedi. Din pərdəsi altında şeytan siyasəti yürüdənlər onun ağ çöhrəsinə hopmuş sarı rəngə eyham vuranda, dahi şair demişdi: - Bədbəxt, sənin gözlərinə tor gəlib. Əlbəttə, Günəş batanda saralar. Bu, bir növ, həm də o anlama gəlir ki, düşüncə tərzləri Nəsimi şerinin fitrəti ilə uyğun gəlməyənlər şüurüstü dərkətmədə oblast tapa bilmədilər və bu gün də ruhi yüksəlişdən gendirlər. Bəlli ki,

bəşəri müstəvidə şüur mənəvi dəyərləri cilalamaq tərzidir, mental dəyərlərə aludəçilik də məhz bu əhatədə ictimai ovqat kimi seyrçi deyil, təfsirçi təsirlə diqqət çəkir.

Allah, Nəsimi dərkində geniş anlamdadır. Kim ki, Ona öz könül duyğularının gözü ilə baxır, zahiri mənada rahatlıq tapır. Bir vaxtlar Mənsur Həllac da Allahı dərk etmək fəhminin acısını yaşamışdı (Yəni, Mənsur Həllac Bağdad bazarlarından birində ucadan deyirmiş): - Ey insanlar, məni Allahın əlindən alın! O, məni məndən alıb, geri vermir. Bu yaxınlığın ayrılığına dözə bilmirəm, uzaqlaşmaqdan da qorxuram ki, itib məhrum olaram. Bu yaxınlıqdan sonra itənlərin, bu vüsaldan sonra ayrılanların vay halına!».

Belə deyək ki, idraki vəcdə zahiri fəlsəfə meyl verir; batini məğzdə ruhi zəminlər Mənsur Həllacın, Nəsiminin şüur qatına keçidi təmin edir. Fəqət, hamı üçün eyni dərk edilməyən Allah və onunla təmas məsələləri ruhi mənada zahir olur. Ağıldan təfəkkürə yol tapan insan anlayır ki, ruhi vəcd nədir və Mənsur Həllacın şeir şəklində dediyi «Bu, elə bir zirvə ki, yetişdin, eniş yox... qovuşdun, dönüşü yox...» fikri hansı zəruri ehtimallara eyham vurur. Ən əsas da, bu proses özündə «anlamaq» və «anlamamaq» kimi zərurətlər kəsb edir. Qıyası, idraki vəcdin nə olduğunu anlamaq ruhi qata yüksəlmək, şüürüstü atmosferlərə çıxma bilmək məğzidir, anlama bilməmək də bu zəminə sadəcə, bir dəlilik faktı kimi inanmaqdır.

Şəxsiyyət duyğusunda təzahür edən fəlsəfi hiss milli xarakterə uyğundur və insanın zaman meylləri ən çox bu müstəvidə dürüst məntiqə yol açır. Yəni, Nəsiminin (guya) özünə Allah deməsi dünyəvi məqsəd deyil, Allahın Öz məqsədi - Öz məntiqidir. Haqqsevər insan dahi şairi batini mənada dürüst anlayır.

Bəşərə təlqin olunan yanlışlıqlar yanlış məqsədlərə zəmin yaradır. Tarixi hadisələrə yaxından müdaxilə həqiqətin doğruluğunu isbat edə bilər. Bunun üçün bütün məntiqi zəminlər də «yüz yol ölçülmüş, bir yol biçilmiş» şəkildə olmalıdır. Bəlkə də

belə olmadığı üçün insanşünaslıq zəminləri Allah-İnsan aspektlərinə düzgün quruluş verə bilməyib, Nəsimi (guya) Allah kimi səciyyələndirilib.

Zamanın vaxt və idrak proseslərini fəlsəfi-mistik ovqatlara çəkə bilmək üçün insan bütün gerçəkləri şəxsiyyət amilinə tuşlamalıdır. Bu, insanın həyatla, tale və tarixlə bağlılığını dinamik xarakterə kökləmək anlamı daşıyır. Bu mənada, Nəsimi bir üstün sima olaraq örnək həyat prosesləri ehtiva edir; Öz Camalından daim işıq saçır. Bu da Vahid Allahda olmağa (doğru) işarətdir.

İnsanın zəruri-meteohəssaslığı bəşəriyyəti onsuz da öz dinamik əhatəsinə çəkir; buna görə zamanın həyatla nisbəti ictimai paralellərdə yer tapa bilir. Belə deyək, nə vaxtsa bir zaman çalxalanmasının olacağı labud şəkildə gerçəkdir: sadəcə, əsrlərdir insan meyli zəruri-effektiv çarpazlıqdan bir nəticə əldə edə bilmir deyə, bəşəriyyət mövcud xarakterlərin müxtəlif səmtlərə miqyasbərkitmə sanbalını tale çevrilməsi ilə uzlaşdırıb... Həqiqi Gerçəyə tapına bilmir (tapınmaq istəmir). Həqiqi Olanın idrak qatına çıxmaq gücü olan insana da Allahsız damğası vururlar...

Doğrusu, Müqəddəs Varlıqda zahir olan Gerçək (Nəsimi) bir həyatdır, onun məntiqində duran məqsəd Allahatapınmadır. Bu məqsədin fəvqündəki yangıya əks çıxan insan Allahdan gen düşür. Aydın görünür ki, Nəsimidəki fəvqəladə jest özünəqayıdışa çağırışdır, özünəinandırmadır... Və bu prosesdə Müdrək, Görkəmli bir Varlığın ünvanı var - Allah.

Allahı dərk etməyin bir yolu da sufistik seyretmədən keçir. Daha dəqiqi, sufi meyllərinə yaradıcı yanaşma ilə də Vahid Olanı tanımaq mümkündür... Bu, heç də o anlama gəlməsin ki, Nəsimi sufi dəyərlərində aşkar-izhardır. Çünki gerçək zəmində sufizm haradasa, bizə Zahir Olanı axtarmaq və Ona tapınmaq kodu verir. Əgər Sufizmi batini varlığı aşkarlayan və özündə yaşadan həyat tərzi kimi başa düşsək, o zaman bu cərəyanın Vahid Al-laha tapınmaq istiqamətində rolunu da qeyd etməliyik. Necə ki, Nəsimi öz mətləbində dini məxəzlərdən gen durdu, sufizmin və

hürufizmin batini-zəruri keçidlərindən xəbərdar oldu, hərəkət, fəaliyyət, yaratmaq və sevgi kimi sifətlər tapdı, nəticədə, fani olan «Mən» (mənlik zəminləri) onun bu sifətlərindən kənar qaldı. Demək, Nəsimidəki fəhm dəlilikdən kənar bir prosesdir, Vahid «Mən»ə - Allaha etiqaddır.

Biz varlıq olaraq sufistik sifətlərdən kənar ruhi-dərketmələrin yanlış və mümkün olmadığını bilə-bilə, yaxud bu mistik-ruhi prosesin ulu həyat və mövcudiyətə məxsus olduğunu dərk etdiyimiz halda belə, bu ciddiyyəti öz şəxsi yolumuz kimi fərdiləşdirir, sufi-sufistik məğzlərini yanlış etiqadların nizamı kimi qavrayırıq. Bəlkə də bunun nəticəsidir ki, Yaradanın ruhi düşüncəsini dəlilik aspekti kimi təzahürə sığışdırır, onun ruh-sallığını vizual seyretmədə (dəli) çərçivəsi ilə əhatələyirik. Bu rakursdan çıxış edərək deyə bilərik ki, Nəsimi fitrətində hürufi çək-çeviri əslində, Vahid Allaha inam sərgiləyir. Əslində, Nəsimi - Mən Allah qatına qalxmağı bacardım, - dedi, (yəni Allahı tanıdım, Onun Ucalığını dərk etdim və Ondan gələni qəbul etdim) fəqət bəşər onun Allahlaşması qənaətinə gəldi... (Biz özümüz də Nəsimisayaq Allah qatına qalxmaq şansına malikik, lakin bizlərdən heç kim - Mən Allaham!, - demir və deməz də. Elə Nəsimi də soyulmasına səbəb olan sözlə bu anlayışa işarə vurdu...)

Ola bilər, narahətçilik, eyib və günahla dolu materialist, psixatrik, nevroitik, individualist, yanlış izah olunan mədəniyyət içində yaşayırıq deyə, mümkün olanı hər hansı təsir səbəbindən danırıq. Lakin anlamırıq ki, pərəstiş etdiyimiz saxta idolların hamısı eqoizmin formalarıdır və bu çirkin məqsədin daşıyıcısı olan eqoist «mən» hətta ən ruhani, mənəvi dəyərləri qəsb etməyə hazırdır. Yəni, necə ki, hürufi təlimində insan yerə, göyə, məkana, dünyaya sığmır, eləcə də, Nəsimi bu təlimdə zahir olanları fərqli aspektdə qabardıb. Onun diqtəsi bəndələri insan fəhminə səcdəyə çağırır, əksinə hər kəsin özünü tanıması, dərk etməsi qənaətini ortaya qoyur. Çünki insan sonu olandır, (əbədi deyil). Sonsuzluq Allahın fəhmində bərqərarlıdır. Dünya isə şeytanın caynağındadır.

Bəndənin Tanrılaşması şeytanın ali məqsədidir. Nəsimi bu rəkurdan çıxış edərək özünü Haqq İnsan saymışdı. Adam gördüklərini ölçü-biçi miqyasında xarakterizə edir, Allah-İnsan Mütləqdır. Allah hakimdir, müdaxilə və düzəliş qəbul etmir...

Əslində, insan aqlının fikir qatı ruhsal quruluşda ehtiva etməlidir. Yalnız bu vaxt hər hansı bir qənaətlə Allah-İnsan gerçəklərinə mənə vermək olar. Fikrin duyğuda nizamına inam mənbəyi kimi baxanda, insan, əhatəsində var-gəl etdiyi duyğusallığın ictimai təsir miqyaslarını böyüyən və artan həddə gətirməyi bacarır. Şeytandan kənar olanda, ondakı cürət, mübarizə məğzləri qabarıq şəkilli olur; o, belə halda ruhi hisslərin yüksək pillədə qərar tutmasına ünvan verməyə müvəffəq olur. Məhz Nəsimi bunu bacardığı üçün Allah qatına çıxmağa nail oldu və bütün qövmələrə bu şansa arzuladı. Nəsiminin Allaha çağırdığı insan isə öz nadanlığı üzündən onu kafir adlandırdı.

Belə deyək, (yəni, təkrar deyək ki,) Nəsimidəki fəvqəladə jest özünəqayıdışa (Allaha) çağırışdır...

Hikmət Məlikzadə,

şair-araşdırmaçı

BƏDİİ ƏDƏBİYYAT. POEZİYA

İmadəddin Nəsimi

MƏNDƏ SIĞAR İKİ CAHAN

Məndə siğar iki cahan, mən bu cahanə siğmazam,
Gövhəri laməkan mənəm, kövnü məkanə siğmazam.

Ərşlə fərşu kafü nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhu bəyanə siğmazam.

Kövnü məkandır ayətim, zati dürür bidayətim,
Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə siğmazam.

Kimsə gümanə zənn ilə olmadı həqq ilə biliş,
Həqqi bilən bilir ki mən, zənnü gümanə siğmazam.

Surətə baxu mənini surət içində tanı kim,
Cism ilə can mənəm, vəli cism ilə canə siğmazam.

Həm sədəfəm, həm inciyəm, həşru sirat ədinciyəm,
Bunca qumaşu rəxt ilə mən bu dükanə siğmazam.

Gənci-nihan mənəm mən uş, eyni-əyan mənəm, mən uş,
Gövhəri-kan mənəm mən uş, bəhrəvu kanə siğmazam.

Gərçi mühiti-əzəməm, adım adəmdir, adəməm,
Dar ilə künfəkan mənəm, mən bu məkanə siğmazam.

Can ilə həm cahan mənəm, dəhrilə həm zaman mənəm,
Gör bu lətifeyi ki mən, dəhru zəmanə siğmazam.

Əncum ilə fələk mənəm, vəhy ilə həm mələk mənəm,
Çək dilini və əbsəm ol mən bu lisanə siğmazam.

HƏRFLƏRİN HƏRİFİ

Neo-poema

İmadəddin Nəsiminin 650 illiyinə

1

Səslər uçub
qonurdu
hərflərin dodağına...
Titrəyirdi göy üzü
ilk öpüşdən
uçunan
bakirə yanaq kimi...

Bir sözün ətrindən
qapısı gülümsəyirdi
on səkkiz min aləmin...

Mələklərin alınından
öpürdü qələm.
Kəbənin üzündəki
qara xal nazlanırdı...

2

Yollar ləpələnirdi
sükut əlifbası tək...

Hərflərin həyasından
əcəl yaşmaq tuturdu
mərifət yollarında...

3

Bir eşq misalıydı
rəqəmlərin payızı...

Səhraların könlündə
bir dərviş üşüyürdü...
Əsirdi vəhdət küləyi
ayrılığın
yanağı allanırdı...

4

“Dörd” yerdən çatlamışdı
hey-rət güzgüsü
“Beş”lərin işığında
“Altı” naxış gülürdü...

Hər naxışın
“Otuz iki” ilməsi
“quş dili” öyrənirdi...

5

Cahanın
Nəsimi vaxtıydı...
Üzündə
Həvva çiçəkləmişdi
Adəmin...

6

“Yeddi” rəng
danışırdı
“İyirmi səkkiz” ləçəkdə...

7

“Məqtə”dən
“mətlə”yəcən,
Pünhan-pünhan
yaddaş
damcılayırdı gələcəkdən...

8

İndi
ümidləri mərmə qoxulu

Hələb şəhərinin
göz yaşlarını silir
“Ağrımaz” qəzəli -
sən keçdiyən küçələr boyu...

9
Zamanın əlləri
mərmi-mərmi yarpaqlayıb
Hələb küçələrində...

Və
“Ənəlhəqq” sözünün
yaddaşını
misra-misra soymaq
“pünhana xoşdur, yaxşıdır”.

10
Min Kəbə ziyarətidir
bir hərfin
könlünü almaq...

Bir “Xeybər”in fəthidir
min hərfi
könlünə almaq...

11
“Quran”ın ovcuna
dağılmış sözlər
hansı ziyarətdən
gəlir?!

Barmağını dişləyir
həqiqət...

12
Mərmilərin alnında

bayraq-bayraq dalğalanır
“Ənəlhəqq” sözü...

Sən o sözün
hansı hərfindəsən?
- sorusur
bir doluxsunmuş dərviş...

13
“Qibləgah”dan
“Səcdəgah”a gedən yolun
ayağını
qan aparırdı...

Qan bu yolu
heyran-heyran aparırdı...

14
Alınlardan
üçub gedən yazıların
arxasınca
əl edən hərflərin
göz yaşını
səndən başqa
oxuyan olmadı...

15
Ruhunda
rəqəmlərin təbəssümüdür
ölümün dadı.

16
Adamlardan
yıxılırdı Allah,
Allahdan adam-adam yıxılırdı
rəqəmlər,

səslər,
hərflər...

17
Hərflərdən yıxılırdı
əlifbalar,
dövrənlər
dərvişlər...

Hər dərvişin dilində
bakirə bir
“Ənəlhəqq” sözü
üşüyürdü üzə qibləyə.

18
Sən o sözün içindən
keçib gedirdin
hər gün
könlündəki
göyərçinlərə
misra səpməyə...

19
Hələ də
bir quşun dimdiyində
bir misra çırpınır...

20
Hər gecə
mələklər
uçub gəlir
o misranın qoxusuna...

Hərflər hər gecə
daş atır
o misranın içindəki
Sözün yuxusuna...

21

Beyt-beyt əsir
Sözün nəsimi
və sənin əynində
nimdəş xatirədir
rəqəmlərin köynəyi...

22

Hələb küçələri
sənin dodağında
intihar edən
misraya
salavat çəkir hələ də...

23

650 ildir
Allahdan yığılırsan,
Allaha yığılırsan...

Qarışqalar qibleyə
daşıyır səsinə...

24

Yuxusunu qarışdırıb
rəqəmlər...
Eşqdə güzgülənir
bir dərviş...

Qapsını açıq qoyub
həqiqətin...

25

“Allahu-Əkbər” yollarının
yaxasına qonub
“Ənəlhəqq” nidəsi...

Gülümsəyir minarələr
bir dərviş dodağındakı
şehli həqiqətlərə...

26
Varaqalar üstə
səcdəyə
durub eşq...

Qələm
həyadan qaldırmır
başını...

27
Kərbəla çöllərini
qoltuğuna vurub
hardan gəlir,
bu dodağı qurumus
“Ənəlhəqq” sözü?

28
Allahın
kövrələn vaxtıdır...
Misralar utandığından
hərflərin üzündə
gizlədir
Allahın göz yaşını...

Hərflər susur...
sən danış...

və
bir misra təzələ
Sözün yaddaşını...

NƏSİMİ

Bu gün ayrılmaram düşüncələrdən,
Bu gün nifrətimi boğmayacağam.
Torpağın üstündə doğulsam da mən
Torpağın üstünə sığışmayacağam.

Bir nisgil, üşütmə düşüb canıma,
Yandırar qəlbimi bu kin, bu kədər.
Atılsam fikirlər burulğanına
Gedib çıxacağam Hələbə qədər.

Cəhalət dünyanı sarsıdan zaman,
Əsri qabaqlayan az olmayıbdır.
Ədalət tarixin kar qulağından
Gümüş sırğa kimi asılmayıbdır.

Hərdən kövrələrəm, xəyalım azar,
Bu bir həqiqətdir, gizlin sirr deyil
Tarixə adını əbədi yazan
Tarixin önündə müqəssir deyil.

Hər səhər Günəştək alışdı, yandı,
Ancaq qoşulmadı heç vaxt axına..
Elə səsləndi ki, “Ənəl-həqq” andı
Qorxunu qoymadı gəlsin yaxına.

İllərin qəddini həsrət əyibdir,
Bu sonsuz ağrıya dözərmı ürək?
Harda haqq nahaqı üstələyibdir,
Orda bir Nəsimi yaşayır demək!

GÖYLƏR ŞAİRİ

Yüz xəta- bəladan Tanrı qorusun
ilhamı göylərdən gələn şairi.
Şeirində özünü gah “qara fəhlə”,
gah “külli-ixtiyar” bilən şairi.

Sevək dil-dil ötüb sözdən bac alan,
aləmə səs salan, şahdan tac alan,
bir güclü misrayla ərşə ucalan,
bir zəif bəndində ölən şairi.

O da mücahiddir, millətə örnək,
duraq, salamına elliklə gedək.
Biz də Vaqif bilək, Nəsimi bilək
ölümün üzünə gülən şairi.

Hərdən güzəranı keçəndə acı,
olur, lap, bir tikə çörək möhtacı.
Dolur ürəyinə yüz ağrı-acı,
tapır vaxtsız kədər, ələm şairi.

Təki tükənməsin, sözü bitməsin,
dərddən uzaq gəzsin, qəmli ötməsin.
Qərəzli düşünüb əyri getməsin,
tanıtсын düz yazan qələm şairi.

Hikmət Məlikzadə

Məkan

Dahi şair İmadəddin Nəsimiyə həsr olunur

Qeyb olub ruhum öləndən, dərbədərdir ta məkan...
Ya mənim üçün günah bir tövbəlikdir, ya məkan.

Mən “Ənəlhəqq” kəlməsilə eh, demirdim Allaham,
Zahidin bu fitnəsindən “be” car oldu, “ra” məkan...

Hər tinn başında bir dərviş durub insansayaq,
Çox yorursan sən bu canı, uzaqdır ha məkan.

Düz min ildi kölgəmin əynində bir surət gəzir,
Sən mənim dünya evimsən, ya məzarım, a məkan?!

Hikməti, sən çox nahaq, ey gül, Nəsimi sanmadın,
Çün o da bir laməkandı, laməkandır, laməkan!..

İÇİNDƏKİLƏR:

Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “nəsimi ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı	3
«Nəsimi» kreativ-innovativ aksiyalarının təşkili: real, internet, e-kitabxana, sosial şəbəkələrdə” kulturoloji layihə	5
Səadət Şıxıyeva. Nəsiminin irfani görüşləri	9
Vüqar Əhməd. Nəsiminin dini-fəlsəfi görüşləri	27
Aydın Xan Əbilov. Nəsimi: ilahi eşq şəhidi	45
Hikmət Məlikzadə. Nəsimidəki fəvqəladə jest özünəqayıdışa çağırışdır	47
İmadəddin Nəsimi. Məndə sığar iki cahən	52
Balayar Sadiq. Hərflərin hərifi	53
Ağacəfər Həsənli. Nəsimi	60
Fəxrəddin Ziya. Göylər şairi	61
Hikmət Məlikzadə. Məkan	62

İMADƏDDİN NƏSİMİ

650 illik poetik-fəlsəfi yol

Elmi-ədəbi, poeziya almanaxı

(Azərbaycan dilində)

“Avropa” nəşriyyatının direktoru:

Şöhrət Səlimbəyli

Bədii redaktor: Nihad Əbilli

Texniki redaktor: Ayxan Əbilli

Dizayner: Fariz Məhərrəmov

Çapa imzalanmışdır: 27.09.2019

Həcmi: 4 ç.v

Sifariş № 05.

Kağız formatı 60x84 1/16.

Tiraj 250.

Kitab “Avropa” nəşriyyatı MMC-də çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal r.

Mətbuat pr. 529-cu məhəllə.

Telefon: 434-30-09